

SPRÅKLIK SAMLING

Nr. 3 – 1987

28. årg. Kr. 15,00

NYNORSK: BYNORSK?

*Kritisk blick på
ei tilråding*

Innstilling frå Bynemnda åt
Noregs Mållag

Språkhaldningar i
Alta

mål og makt

NR. 2-3/87
17. ÅRG. KR. 30,-

HVOR GÅR BYMÅLA?

*Hva slags norsk skal
vi lære våre nye landsmenn?*

Innvandrarane og norsk språk

Landsmøtet i Noregs Mållag i sommar vedtok samrøystes ei fråsegn om norskopp-læringa for innvandrarar og asylsøkarar. Etter å ha helsa «desse nye landsmenn vel-komne», konkluderer fråsegna slik:

«Noregs Mållag krev at det snarast mog-leg vert utarbeidd og utgitt læremiddel i nynorsk for innvandrarar, og at avgjerdene om skulemål for innvandrarar følgjer same prosedyre som for grunnskulen.»

Fråsegna har ført til ein viss debatt i pres-sa etterpå, der ikkje minst Aftenposten igjen har fått høve til å lufte sin vanlege ar-roganse. Etter vår meining blir tinga sett godt på plass i ein leiar i Gula Tidend — eit stadig viktigare organ for dei som vil følgje med i norsk språkstrid. Leiaren, skiven av redaktør Thomas Skålnes, stod den 11. au-gust, og vi siterer det meste av han her:

«Noregs Mållag har reist spørsmålet om kva språk innvandrarane skal få opplæring i når dei kjem hit til landet for å slå seg ned. Eit samla landsmøte vedtok nyleg krav til styremaktene om læremiddel og opplæring på nynorsk for innvandrarar. Til no har det vore vanleg å gje innvandrarane opplæring i bokmål, uansett kvar i landet dei har busett seg. Dei av våre nye lands-menn som kjem til nynorskkommunar, har altså vorte tvinga til opplæring på bokmål, eit språk som ikkje er brukt i skule og sty-ringsverk i desse kommunane.

Aftenposten, ei av dei avisene her i landet med størst makt, prøver på leiarplass å lat-terleggjera kravet frå Noregs Mållag. Avisa skriv at innvandrarar stort sett buset seg i byområde, der riksmål (bokmål) er det nor-male språket, og at dei difor bør få sleppa den gru det etter avisas meining er å læra nynorsk. Om ikkje Aftenposten har opp-fatta det, så er det likevel slutt på den tida då innvandrarane berre slo seg ned i Oslo og Bergen. No kjem det folk frå ulike land rundt i verda til ei rad kommunar over hei-le landet, mange av dei med nynorsk som offisielt språk.

I leiarartikkelen i Aftenposten vert opp-læringa på nynorsk framstilt som noko ekstra tyngande for folk som i utgangspunktet er i ein vanskeleg situasjon. Dette er sjølv sagt berre tull. Det er truleg mykje lettare for utlendingar å læra nynorsk enn det er for mange av Aftenpostens lesarar, som er føra med fordumar og nynorskets frå-

Språklig Samling

Redaksjon: Lars S. Vikør (ansv. red.), Øyvind Haaland, Ivar Utne, Knut S. Vikør

Bladpenger: Kr. 50,-.

Utgitt av:

LANDSLAGET FOR SPRÅKLIG SAMLING

Medlemspenger: Kr. 75,- pr. år; for skolelever, studenter og pensjonister: Kr. 40,-.

Leder: Svein Lie

Frydenlundgata 17
0169 Oslo 1

Lagets og bladets adresse:

Postboks 636 Sentrum, 0106 Oslo 1
Postgiro 5 16 37 87

INNHOLD

Lars S. Vikør: Nynorsk som bynorsk?	
Eit kritisk blikk på tilrådinga frå «bynemnda» i Noregs Mållag	3
Eric Papazian: Bymåla og utviklingstendensene i norsk talemål i dag	10
Olaf Husby: Normer for norsk som andrespråk	18
BOKMELDING:	
Arne Torp: Hvor går språkutviklinga i Skandinavia? (Språk i Norden 1987)	21
Helge Gundersen: Problematisk bøyning	23
Innkalling til landsmøte	24
Ein målhovding om «Noreg»	24

dei kunne lesa. Skulesjef Torstein Gunnarson på Voss sa til Gula Tidend laurdag at dersom innvandrarane skal koma inn i miljøet og kjenna seg heime i bygda, er det naudsynt at dei får opplæring på nynorsk, det målet som er i bruk i kom-munen. Me er overtydde om at han har rett.

Noko av det viktigaste for innvandrarane er å læra seg språket vårt, slik at dei kan orientera seg og ta del i sam-funns- og kulturliv. Uavhengig av om dei skal busetja seg på Frogner i Oslo eller i nynorskkommunen Voss, bør alle inn-vandrarar få godt kjennskap til språksituasjonen her i landet. Dei må få vita at me har eit mangfold av dialektar, og to offisielle skriftspråk. Kva språk dei skal læra å snakka og skriva, får avgjeraast ut frå kva språk det er på den staden dei skal bu. Det må i alle høve ikkje avgjeraast på grunnlag av kva språk som har læremiddel og undervisningsopplegg.»

Dette gjeld sjølv sagt den skriftlege opplæringa. Når det gjeld den munnlege, er problemet annleis, til dels meir inn-fløkt, som Olaf Husby syner i artikkelen sin i dette nummeret av Språklig Samling. Vi viser òg til temastoffet i nr. 1-1986, som dreia seg om kva slags og kor strenge normkrav ein skal sette til norsk som andrespråk (særleg intervjuet med Ove Lorentz i det nummeret). Dette er problem som gjeld bokmål og nynorsk i like stor grad.

For nynorskens del må ein seie seg samd med Gula Tidend i at det er «berre tull» at opplæring i nynorsk skulle vere «ekstra tyngande» i seg sjølv. Men blir det stilt strenge krav til utskilling og utesetting av bokmålsinnslag, kan det bli annleis. Det er likevel ei fallgruve som knapt noen vettug lærar vil gå i.

Nynorsk som bynorsk?

Eit kritisk blikk på tilrådinga frå «bynemnda» i Noregs Mållag

Av Lars S. Vikør

På landsmøtet i Noregs Mållag i 1985 vart det sett ned ei nemnd til å vurdere målarbeidet i byar og tettstader og forholdet mellom by- og tettstaddialektar og nynorsk. Vedtaket om å sette ned denne nemnda var eit uttrykk for ei uro innanfor målrørsla: Rørsla har langt på veg vore ei bygdekulturell rørsle så lenge ho har funnes, og er i enda høgare grad blitt sett på som det. Systematiske forsøk på å utvikle ein urban målstrid har det vore lite av, og rørsla har ikkje stått samla bak dei tilløpa som har vore. Til ein viss grad har målrørsla fungert som ei protestrørsle mot urbaniseringa.

Men urbaniseringa har gått sin gang, og i dag bur størsteparten av det norske folket i byar og tettstader. Noen av dei største og mest aktive mållaga finn ein òg på slike plassar. Dette forholdet må nødvendigvis få store konsekvensar for målarbeidet, og det var no på høg tid med ei systematisk drøfting av *kva for* konsekvensar.

Initiativet til denne nemnda, som sidan er blitt heitande «bynemnda», kom frå Stavanger, sete for eit svært aktivt lokallag som m.a. har oppnådd gode resultat i arbeidet for å skipe nynorske parallelklasser i ein større by. Medlemmene i nemnda vart Anders M. Andersen (Stavanger), leiar, Sig Tove Aasen (Kristiansand), Finn Gabrielsen (Stavanger), Øyvind Bremer Karlsen (Askim), Reidun Kydland (Kristiansand, for Norsk Målungsdom), Roger Lockertsen (Tromsø) og Olaf Almenningen (Voss, i mange år busett i Oslo), skrivat.

Tilrådinga frå bynemnda vart lagt fram no i vår og drøfta førebels på landsmøtet i Noregs Mållag i sommar. Den er trykt i *Mål og Makt nr. 2/3 1987*. Vi skal her prøve å gi ei kritisk vurdering av tilrådinga, men i utgangspunktet må det seias at ho inneheld svært mye verdifullt stoff. Det gjeld ikkje minst drøftingane av dei konkrete vilkåra for målarbeidet i byar, skildringane av det vellykka parallelklassearbeidet i Stavanger, Sandnes og Tromsø, og dei språklege drøftingane av tilhøret mellom nynorsknormalen og bydialektane. Ein del «teknisk» kritikk mot dokumentet kan vere på sin plass: det er svært ordrikt, kunne vore strammare disponert, og ei oppsummering og eit samandrag av konklusjonane kunne gjort det lettare å orientere seg i det. Det har vel talt med at nemnda var utsett for tidspress i sluttfasen. Men no er dette sagt, og heretter skal vi konsentrere oss om innhaldet, først og fremst dei målpolitiske vurderingane, i tilrådinga — som no blir sendt ut til drøfting i heile organisasjonen Noregs Mållag med tanke på konkrete vedtak på landsmøtet neste år.

Bør det drivas målarbeid i byane?

Akkurat dette spørsmålet har det berre vore ei meiningsom blant dei aller fleste målfolk som har uttala seg. Men på landsmøtet kom det visse motforestillingar frå samfunnsforskaren Håvard Teigen, som var invitert til å kommentere tilrådinga frå sin synsstad. Teigen er amanuens ved Oppland distrikthøgskole og spesialist på regionsforskning.

Teigen meinte at bynemnda bygde for einsidig på ein språkleg analyse — ein kritikk som òg kom fram elles i ordskiftet — og la for lite vekt på å analysere samfunnsutviklinga, særleg nye mønster i folkeflyttinga. For det første er det slutt på den sterke strømmen av innflyttarar frå bygdene til byane, m.a. fordi bygdene ikkje lenger har noe fødselsoverskot. Det gjer det vanskelegare å finne ein «resonansboto» for målarbeid i byane, mente Teigen. For det andre peika han på at bygdene blir meir «urbanisert» enn før: med tettstader dominert av servicenæringer som går inn i eit nasjonalt nettverk. Det vil seie at ein større del av befolkninga består av tilflyttarar som er på staden ikkje fordi dei har røter og tilknyting der, men som eit ledd i ein nasjonal karriere. Etter få år søker dei seg gjerne ein ny jobb høgare på lønnsstigen og flyttar vekk. Ikkje minst i forskole- og skoleverket vil innflyttarar dominere meir og meir. Dessutan vil stadig fleire ekteskap vere «språkblanda» — dvs. at stadig færre barn får ein stabil nynorsk- og dialektdominert språkbakgrunn. Alt dette må føre til eit sterkare press på dei nynorske kjerneområda, og målrørsla vil truleg måtte prioritere forsvaret mot dette presset høgt, meinte Teigen.

Etter denne analysen kan ein altså stille spørsmålsteign ved om det er ei rett satsing av målrørsla å prøve ein offensiv i byane. Foredraget til Teigen er utførlegare referert i Dag og Tid for 6.8.1987, og kjem vonleg på prent i sin

heilskap ein stad. Her skal vi berre stutt seie at det offensivt byarbeidet og forsvarsarbeidet i kjerneområda ikkje kan settas opp mot kvarandre av den enkle grunnen at kvart mållag og kvar målmann og målvinne må arbeide der vedkommande er. Alternativet til det er ikkje å styrke arbeidet andre stader, men passivitet.

Spørsmålet er altså ikkje *om* det skal drivas målarbeid i byane — her må vi seie oss samd med det overveldande fleirtalet i NM. Spørsmålet er *korleis* — og ordskiftet om det spørsmålet kan bli langt og hissig nok trass i den prinsipielle semja i utgangspunktet.

Eittspråk — tospråk — nasjonal — sosial

Bynemnda opnar tilrådinga si med ein kort diskusjon om emnet eittspråks- kontra tospråksstrategi: «nyorsken som eit framtidig nasjonalmål for heile landet» kontra «forsvare det såkalte nynorske kjerneområdet». Nemnda vel eittspråksstrategien alt i tredje avsnitt, og meiner dermed å ha lagt grunnpremissen for heile resten av drøftinga. Men eittspråksstrategien bygger på ein tospråksanalyse: den at nyorsk og dialektane utgjer eitt språk for seg, og bokmålet eit anna og vesensforskjellig for seg. Denne analysen blir ikkje problematisert, og det blir heller ikkje stoppa opp ved det mangtydige og tilslørande i termene eittspråks- og tospråksstrategi. I máldebatten har desse termene, sidan dei dukka opp om lag 1970, fungert reit manipulatorisk, eit middel til skilje dei truande frå dei lunkne. Og slik fungerer dei også i denne tilrådinga.

Om nemnda svært så kjekt og lettint hoppar på «eittspråksstrategien», har ho tydeleg problem med begrepsparet «nasjonal» og «sosial», to andre heiderskrona meiningsetikettar frå dei harde syttiåra. Her finn nemnda ein original utveg: Ho omdefinerer «nasjonal» til å tyde «landsomfattande» — og avisert det historisk-nasjonale argumentet som hovudargument. Ganske korrekt slår nemnda fast at det er uråd å argumentere mot dagens bokmål med at det er dansk. Motsetnaden til det «nasjonale» blir da ikkje det «sosiale» — ein landsomfattande folke-målskamp er sjølv sagt så «sosial» som det går an å vere. Motsetnaden blir det «regionale»: «Ein får så visst ikkje noe sosialt innhald betre fram ved å sjå bort frå at saka gjeld landet sett under eitt.» (s. 9). Nei, og eg har heller aldri sett noen «sosial» hevde noe slikt.

I den situasjonen som i dag rår i NM, må dette draget ved tilrådinga reknas som positivt — sjølv om det ikkje var nødvendig å bruke ordet «nasjonal» i den nye tydinga så ofte og så ettertrykkeleg som nemnda gjer. Er det for å bevare *ordet* nasjonal som eit honnørord?

Bokmålet

Tilrådinga frå bynemnda handlar om ein strid mellom det gode og det vonde, i samsvar med god norsk lekemannskristen tradisjon, og no må vi ned i det språklege mørket der *bokmålet* rår. Som nemnt blir bokmålet frittatt for danskestemplet, men det er det lengste nemnda vil strekke seg i positiv retning. Bildet av bokmålet som ein språkleg monolitt blir hamra fast på ny og på ny: det undertrykker og nedvurderer altslags folkemål, reit særleg bymål; det er eit mindretal som bruker det mens folk flest eit mindretal som har «interesse» av å halde bokmålet oppe for å kunne ha eit overtag på folkemålsbrukarane; bokmålet er eit monolitt på kraftig retur som talemål fordi folk flest, særleg ungdom, «gjev blaffen i» å snakke det.

Bynemndas definisjon av bokmål

Det talte og skrivne bokmålet har m a desse språklige kjenneteikna:

— Substantiv har bare to kjønn, felleskjønn og inkje-kjønn (dvs «hesten»/«kuen» og «huset»).

— Verb av typen «å kaste» (på nynorsk a-verb) har i fortid endiga -et (dvs «kastet», «ventet»).

— Bokmål har eit stort innslag av «hv-ord» som er lite vanlige i folkemålet (f eks «hvordan»/«hvorledes», «hvorför» og «hvilkens»).

— Bokmål har eit del ord og ordformer som stammar frå dansk embetsmannsspråk i Noreg, og som aldri har vore vanlige i folkemålet. (Eksempel er «rikthet», «medføre», «bekvemmelig» m fl). Grensene her mellom bokmål og folkemål er likevel utydelige.

— I setningsbygnaden er konstruksjonar som *førestilt eid- gedomspronomen* (f eks «min sønn»), *enkel bestemming* (f eks «det største problem», *s-genitiv* f eks «farens bil»), ein del *monoftongar* (f eks «gren») og enkelte *substantivuttrykk* (f eks «medføre riktighet», «vår ankomst») meir vanlige enn i dialekta som nynorsk bygger på.

Definisjonen inneber at *alle* punkta må vere til stades samtidig.

Ut frå denne definisjon av bokmål vil f eks bergensk bymål falle utanom, m a pga former som «ka» og «kem».

Tilrådinga s. 6–7)

Nemnda gjer eit forsøk på å definere bokmålet språkleg (sjå ramma), men kjem ikkje særleg godt frå det. Ein ting er at «kuen» er ei sjeldsynt form i bokmål i dag. Viktigare er det at det «bokmålet» som nemnda strekar opp, blir så ekstremt (særleg når *alle* trekka må vere med) at heile bokmålsflokkun skrumpar inn til 14 gamle damer i Frogner menighet, for å seie det med landsmøteutsendingen Arne Gjeraker. Radikalt bokmål blir ikkje bokmål (dette dilemmaet løyer nemnda seinare ved å postulere at det radikale bokmålet ikkje fins) — men også det vanlege daglegbokmålet med forholdsvis enkel syntaks og ordbruk fell utanfor. Nemnda blandar saman språklege og stilistiske forskellar, dessutan.

Til ein viss grad blir bokmålet utsett for «besjeling»: det «avviser dialektar og folkemål». Men på eit noe høgare presisjonsnivå får nemnda fram at det er noe dei kallar «bokmålsideologien» og «bokmålsideologane» som rimelegvis må reknas som dei eitentleg ansvarlege for elendigheta. Kven desse «bokmålsideologane» er, blir ikkje sagt, bortsett frå at Finn-Erik Vinje er ein av dei, og visstnok den «leiande».

Imot «bokmålsideologane» står «nordmenn flest»: «Dei fleste dialektbrukarar i byane har imot dette talemålet (det «høgare», LSV), tykkjer det er kunstig og har gjerne beiske opplevingar knytte til det. Det er eit språk mange hatar og enda fleire mislikar. (...) Når bokmålet likevel er omstridt og tvilsamt (som) nasjonal-mål, er hovudgrunnen at nordmenn flest har vanskar med å rekne det som sitt eige» (s. 5). — Det er ikkje einaste staden bynemnda fortel kva som rører seg i «nordmenn flest».

No har medaljen ei anna side: forholdet mellom «folk flest» og nynorsk. Og her er nemnda atskilleg meir realistisk: ho vedgår det alle veit, at dei fleste nordmenn har vanskeleg også for å rekne nyorsk som «sin eigen». Det er sjølv sagt derfor det er nødvendig å drive målstrid. Men det er synd at nemnda ikkje har gått meir inn på alt det som faktisk knyter folk til bokmålet, særleg som skrift- og lesespråk. Det språket som folk får dei aller fleste leseopplevingane sine, ja kulturopplevingane sine i det heile i, blir sjølv sagt deira, om dei aldri så mye har ei dialekt som også er «deira». Dei fleste ser inga motsetning her, sjølv

Kva objektive og subjektive hindringar må målrørsla overvinne?

Det er viktig å gå litt inn på kven som har objektiv interesse av bokmålet, og kven som har meir eller mindre gode grunnar til å sjå seg best tente med det.

Det er for det første dei som er i den stoda at dei sjølve og familiene snakkar bokmål. Vidare er det dei som har fordel av bokmålet i yrket sitt, som meir eller mindre lever av det. Og så er det dei som vil halde på den fordelen det er for dei sjølve at andre ikkje får lære skriftmålet ut frå sitt eige taalemål.

Når noen viser interesse for folkemålet i byen, er dei fleste byfolk straks med. Dei har sans for målet sitt, og dei fleste har gjort seg tankar om det. I og med at det fins to taalemål på staden, er det heller ikkje vanskelig å bli samde om kven som soknar til bokmålet og kven som ikke gjør det. Dei som nyttar det bokmålsnære taalemålet i byen er bokmålsfolket. Det er ein fordel for desse folka å ha bokmålet til skriftspråk, møtespråk, forhandlingspråk og godkjent overnorm i dei fleste situasjonar. Likeins tapar andre på at noen har fordelane.

Det er eit faktum at samanhengen mellom skrift og tale er eit bokmålsargument for dei som snakkar bokmål. For oss må dei som snakkar bokmål, gjerre lære bokmål og nyte det så lenge dei ønskjer det, om bare dialektbrukarane kan få lære nynorsk på sitt grunnlag.

Men for bokmålsfolk er det ikkje så endefram. Talemålet deira er i mindretal og dei fleste bokmålsbrukarane er nok medvitne om det overtaket dei har i og med bokmålet. Dette vil dei ikkje gi frå seg, og her er nok grunnen til at dei kan bli så rasande, usaklige og yte byråkratisk motstand mot enkle og harmlause ønske om nynorsklasar.

I skolemålsstriden har me sett at foreldre som snakkar bokmål, har meldt ungane sine inn i nynorskklassar, ja, i Sandnes to m vore med og gått på dørene for å få andre foreldre med, fordi borna deira snakkar dialekt. Dei har eit vitskaplig og pedagogisk forhold til dette faktumet og vel derfor nynorsk, sjølv om det er å gi avkall på bokmålet.

Ein god del menneske som objektivt ikkje hører til den sosiale eliten, vil likevel identifisere seg med bokmålet fordi dei gjennom dei rådande språknormene i sitt miljø har lært å sjå på bokmål som mest «korrekt», mest «naturlig» og «felles» osv. Den ideologiske språkundertrykkinga gjør at desse menneska først må gå gjennom ei bevisstgjøring før dei kan vinna for målsaka.

Svært mange menneske i Noreg, ganske sikkert fleirtalet, praktiserer ein parole som heiter «*Snakk dialekt – Skriv bokmål*». På den eine sida føler dei mein eller mindre sterkt ein sosial og kulturell avstand til «fin»-språket, den «dannede» daglitalen. På den andre sida skriv dei bokmål av ulike grunnar. For det første har dei i dei fleste tilfella lært bokmål på skulen, bokmål er mest bruk i det miljøet dei lever i, og nynorsk verkar både fremmed og vanskelig. Skal målstriden i Noreg føras med framgang, må denne gruppa av menneske vinnas for målsaka i mye større omfang enn det som er tilfellet nå. Det store fleirtalet av desse folka bur i byar, dvs i område der nynorsken står svakt. Målstriden i Noreg vil derfor først og fremst bli avgjort i byane. Derfor er det rett som arbeidsprogrammet for 1986–89 seier, at det viktigaste (subjektive) problemet for målrørsla er at ho har altfor liten bysvip, og derfor står ikkje nynorsken fram som eit reelt nasjonalspråk for det store fleirtalet.

Tilrådinga s. 9–11)

om taalemålet deira ligg nærmest nynorsk — og sjølvsagt enda mindre om det ligg nærmest bokmål. Det er ein absurd tanke at dei skal skifte skriftspråk på grunn av ein abstrakt nasjonal måltanke — enten den er «historisk-nasjonal» eller berre «nasjonal» i bynemndas nye definisjon.

Ein hovudveikskap ved bynemnd-tilrådinga er altså at ho ikkje vedgår at störstedelen av våre «objektive allierte» — folket — faktisk er knytt til bokmålet og kjenner det som sitt sjølv om dei snakkar dialekt fritt og utvungen. Derved har nemnda avskore seg frå å gå inn på denne psykologiske tilknytinga til bokmålet og analysere ho nærrare. Viss målrørsla vil komme inn i ein reell dialog med folkefleirtalet, er dette uomgjengeleg nødvendig. Det blir nødvendig å gjere det bynemndna ikkje har gjort: å trekke inn bokmålsbrukarar og la dei komme fram med språkhaldningane sine — sjå på dei som medspelarar og ikkje som misjonsmark.

Målstrid fører til framgang

Eit anna ideologisk grunntrekk ved bynemndna er ein sterkt *voluntarisme*, dvs. tru på at når vi jobbar, stirr og argumenterer aktivt og iherdig nok, så vil saka vinne fram. Dette synet voks fram kring 1970 i oppgjøret med den defaitistiske haldninga mange i den etablerte målrørsla hadde endt opp med i tiåra før. Det vart på mote å avvise alle språklege grunnar til at nynorsken stod veikt — ei avisering som rett nok var rett eit godt stykke på veg, men som kunne føre til heilt absurde konsekvensar. Bynemndna har ei reim av denne huda: «Når nynorsken står så sterkt i Sogn og Fjordane, er det fordi målfolket var svært aktive og dugande i dette fylket og ikkje gav seg før målet var innført. Når det er så lite nynorsk i Østfold, er årsaka at målstriden knapt har vore reist i dette fylket» (s. 11). Mer-

keleg nok har dette synet gjerne blitt hevd av ivrigast av noen av dei mest marxistisk prega krinsane i rørsla. Men i likskap med demoniseringa av bokmålet fører det til at ein slepp å ta seriøst opp kvifor språkstoda i Norge er som ho er — ein kan nøye seg med enkle overflateforklaringer der motsetninga mellom det gode og det onde blir det dominerande temaet: Verda er vond, og vi er ikkje flinke nok.

Skolen: alfa og omega?

Det viktigaste frontavsnittet i målstriden er skolen. Slik har det vore sidan slutten av det føre hundreåret, da målrørsla vann ei rekke direkte oppsiktsvekkande sigrar på denne sektoren, og framgangen for nynorsken i skolen etter kvart ført til ei stadig større spreieing i samfunnet elles. At det er grenser for kor langt «storsamfunnet» let seg påverke av skolen, går tydeleg nok fram av språkhistoria i dette hundreåret. Likevel er det slik at få enkelthendingar har vore meir traumatiske for målrørsla enn den voldsomme tilbakegangen for nynorsken i folkeskolen i etterkrigstida — ein tilbakegang som delvis hadde samanheng med at NM forsøkte å møte åtaka. Dei seinare generasjonane har prøvd å bøte på dette ved å gi skolemålsarbeidet absolutt førsteprioritet som arbeidsoppgåve.

Bynemndna følgjer opp denne prioriteringa ved å sette opp arbeidet for nynorske parallellklasser som det viktigaste av alt. Og her kan nemndna stø seg på røynsler som fleire av nemndmedlemmene sjølv har som aktivistar på dette feltet. Nemndna går forholdsvis grundig gjennom desse røynslene, og denne delen av tilrådinga er både leseverdig og instruktiv. Ikkje minst er dei bitre utfalla mot skolebyråkratiets tankevekkande. Bynemndna skuldar oftentlege tenestemenn direkte for å sabotere lovfesta rettar til å skipe nynorskklasser. Held dette vatn, er det ei sak

for dei politiske styresmaktene å ta opp på breitt grunnlag, for vi kan ikkje leve med ein så stor avstand mellom hevdunne prinsipp og den daglege røyndommen.

Likevel er det noe som manglar også i denne delen av tilrådinga: Fins det røynsler frå andre stader — der det kanskje ikkje har gått så bra? Og: Kan forholda i Stavanger, Sandnes og Tromsø utan vidare overføras på resten av landet? Her kjem dette med forholdet til talemålet inn. Meiner ein at det er likegyldig, kan det vere nærliggande å slutte at det berre er målfolka sin innsatsvilje det står på. Sjølv vil eg inntil noe anna er bevist, meine at det har ein god del å seie at ein i Rogaland og Troms kan spele på likskapar mellom nynorsk og dialekt — og at bokmålet der skil seg frå begge — i langt høgare grad enn i Oslo og elles på Sørøstlandet. Eit anna problem er like viktig — eller kanskje viktigare: det at folk utanfor det nynorske kjerneområdet og utanfor dei spesielle målmiljøa er omgitt av bokmål til dagleg — og i svært liten grad av nynorsk.

Ei nynorsk parallelklassle i Oslo vil med andre ord bli eit språkleg isolat — der ungane blir opplaert i eit skriftspråk som har lite støtte i deira eige talemål og omrentinga støtte i miljøet rundt dei (viss dei ikkje har målfolk som foreldre). Dette siste gjeld òg i Tromsø; i Rogaland har dei i større grad ein lokal tradisjon for bruk av nynorsk som skriftspråk og normaltalemål, og den kan støtte opp om skolemåls- og parallelklassearbeidet. Denne typen problem burde bynemnda ha gått inn på før ho slo fast at parallelklassearbeid er tingene å satse på for alle. Kor mange av nynorskelevane i Sandnes og dei andre byane held fast på nynorsk når dei sjølv får velje?

Det har i det heile vore ein tendens i NM, i alle fall i debattane på landsmøta, til å sjå på skolen som noe isolert frå resten av samfunnet. Det er liten grunn til å tru at ein nynorsk grunnskole eller ei nynorsk parallelklasse kan overleve som ei nynorskøy i eit bokmålsjø. Det må vere eit grunnlag, ein resonansbotn, som Teigen seier, for nynorsk i samfunnet frå før. Korleis skal ein skape den resonansbotnen der han ikkje fins?

Det krev arbeid på brei front, og det krev at vi legg vekt på å påverke dei kanalane som folk flest får kontakt med nynorsken gjennom. For tida er det sidemålsundervisninga i den vidaregåande skolen, NRK, og til en viss grad den nynorske bokproduksjonen. Korleis kan desse kanalane best brukas til å påverke språkhaldningane til folk i positiv lei sett frå vårt synspunkt? Det er eit av dei hovudspørsmåla mårørsla bør stille seg. Og eit anna spørsmål som er like viktig: Korleis kan ein få mest muleg igjen for minst muleg innsats? Det er begrensa ressursar vi har å trekke på, og i alle fall denne kommentatorene er svært tvilande til om parallelklassearbeid i Oslo vil gi noe resultat som står i forhold til dei ressursane ein eventuelt måtte bruke på det — sjølv om det lykkas å få i gang ei klasse eller jamvel fleire.

Nynorsknormalen — endringar eller ikkje?

I samsvar med mandatet sitt har bynemnda brukt ein del plass på å vurdere det reint språklege forholdet mellom bydialektar og nynorsk. Her er ho forsiktig kritisk. Ho slår fast at bydialektane i sterkegrad enn bygdemåla har fått grammatiske forenklinger i formverket, og at ordforrådet er blitt meir einsarta. Nynorsken har sjølv sagt hatt ei utvikling i same retning, men bynemnda meiner likevel at denne utviklinga utan skade kan gå noe lenger. Grunnsynet sitt på normalspråkmåla uttrykker ho slik (s. 35):

«Bynemnda ønskjer at fleire dialektbrukarar i byane og på Austlandet skal identifisere seg med nynorsk og begynne å skrive nynorsk i staden for bokmål. Bynemnda meiner at endringar i nynorsknormalen kan ha ei viss betydning i slike samanhengar, men at normalendringar ikkje er nøkkelen til framsteg for nynorsk i byane og på Austlandet. Mye viktigare er holdningar, strategi og organisasjon.»

Likevel kjem nemnda med noen konkrete framlegg til normalendringar i bymålslei: Ho vil tillate uomlydde presensformer i dei sterke verba som no har obligatorisk omlyd. Det er berre 12 verb, men blant desse er slike frekvente former som *kommer*, *graver*, *sover* og andre — former som dei fleste nok vil oppfatte som svært avstikkande og påfallande i nynorsk. Men ekspansive bymålsformer er det, ikkje minst på Sørvestlandet.

Andre konkrete reformframlegg kjem nemnda ikkje med, men ho tar til orde for ei romslegare haldning til normalen på ein del punkt. Såleis ønskjer ho at skoleelevar må ha lov til å fordele svake verb på klassene a-verb og e-verb etter dialekten. Også her er det vel ikkje minst sørvestlendingane som talar, for nettopp i denne landsdelen passar den «riksnorske» fordelinga på desse verbklassene svært dårleg. Like eins meiner nemnda at elevane må kunne få større fridom til å gi substantiva grammatisk kjønn i samsvar med dialekten (her er det austlendingane som ofte har hokkjønn i mange ord der nynorsk har hankjønn).

Nemnda ønskjer at læreboknormalen ikkje bør gjelde andre stader enn i lærebøker, og at valfrie former og sideformer i større grad enn no bør tas i bruk i den praktiske nynorsken. Ho er kritisk til det synet at nynorsken må vere einsarta for å kunne stå seg betre i konkurransen frå bokmålet. Når det gjeld ordtilfanget, er nemnda også prinsipielt liberal, og står konklusjonane frå den i si tid svært så omstridde og utskjelte «Venås-nemnda». «Ein meir ‘urban’ nynorsk vil vere meir prega av ord og uttrykk frå grenselandet mellom nynorsk og bokmål enn tilfellet var før. Dette skulle likevel ikkje føre til at nynorsken ‘går under’ som sjølvstendig språk, eller at skiljelinene i forhold til bokmålet blir utviska.» (s. 42).

Feilen bland målfolk

Til nå har vel feilen bland målfolk helst vore at ein har hengt seg vel mye opp i enkeltord og i linene bakover i språkhistoria. Dersom ein identifiserer seg for mye med bestemte ord og former som blir «skvisa» av bokmålet, avlar dette bare undergangskjensle. Fienden står fram som mye sterke enn han eigentlig er, og ein undervurderer livskrafta i dialektane. Bydialektane har overlevd presset frå bokmålet, og har til og med styrka seg som bruksmål i dei siste tiåra. Det er mye viktigare enn at ein del eldre ord og uttrykk er gått tapt på vegen.

Dersom ein tykkjer det er viktig å forsvare dialektord og -former, er det mest effektive å jobbe for å styrke dialektane og nynorsken si stilling generelt. Det gjør ein best ved å delta f eks i dialektaksjonar og skulemålsarbeid. Men i dette arbeidet må ein ta utgangspunkt i det levande talemålet slik det er i dag, for det er dette talemålet folk kan identifisere seg med og er villige til å slåss for. Dessutan må ein ta kampen opp i område der fleirtalet bur. Dersom ein forskansar seg i eit puristisk skriftspråk eller klamrar seg til dei «reinaste» dialektane, oppnår ein bare å legge Noreg opent for bokmålet.

Dersom nynorsken og målreisinga skal vinne byane, må språket stå fram i eit breitt og vidgreint spekter. Det er dei fargerike variasjonane og sosialt ikkje-godtatt måltifang som i mange stykke skal inn og brukas skriftlig. Bynemnda meiner at det då gagnar nynorsken lite å stå fram som eit småpent og avbleikt stasmål som ikkje skal støyte til noen kant, og som helst bare høver til bestemte typar dikt. Innsevringa gjennom læreboknormalen, regionaliseringa i normering, den overdrivne purismen og reservattenkinga er då viktige hinder som må brytas ned.

Tilrådinga s. 42)

Dette siste kjem neppe til å passere upåtalt i NM. På landsmøtet kom det som ein kunne vente tilløp til ein normal-debatt. «Som venta» fordi dei klaraste konkrete framlegga i tilrådinga nettopp er dei som gjeld normalendringar og liberalisering. For å kvele dette i fødselen vart det sett fram eit framlegg om at slik debatt skulle haldas heilt utanfor når einskildлага tar for seg tilrådinga. Det fekk ikkje fleirtal. Møtet vedtok dette framlegget, sett fram av bynemndmedlem Finn Gabrielsen:

«I diskusjonen omkring tilrådinga frå bynemnda skal normeringsspørsmål ikkje ha ein sentral plass, og Noregs Mållag som organisasjon skal ikkje gjøra vedtak om konkrete framlegg til normalendringar. Noregs Mållag skal bare drøfta forholdet mellom nynorsk skriftmål og bydialektane på eit prinsipielt grunnlag.» Dette vedtaket var fornuftig, fordi eventuelle framlegg til normalendringar bør bygge på ein slik prinsipiell diskusjon. Nettopp derfor hadde det kanskje vore klokare om bynemnda hadde lagt seg på same lina og ikkje komme med konkrete framlegg i denne omgangen. I første omgang er det nettopp *premissane* for rettskrivingspolitikken som bør klargjeras, og først når det er gjort, er det tid til å trekke konklusjonar.

Ønskjer ei tilstrekkeleg sterk fløy i NM å endre nynorsk-normalen som ledd i ein «by-strategi», så er det to typar premissar ein kan legge til grunn, reint prinsipielt:

1) Ein kan satse på å nærme nynorsken til bymåla ved å ta opp nye valfrie former med bymålspreng (eller med regionalt preg frå ein landsdel der vi vil vinne folk for nynorsken). Eit døme på dette er dei framlegga som av og til dukkar opp om å ta inn *jeg* og *ikke* – noe bynemnda vel å merke *ikkje* foreslår. Men nemnda antydar somme andre bymålsformer som eventuelt kunne tas inn: *krets*, *fremmed*, *forbud*, *budskap*, *marked* – utan å fremme konkrete framlegg om det. Det er attkjenningseffekten ein prøver å styrke på denne måten: Tanken er at slike reformer vil gjøre det lettare for byfolk og austlendingar å identifisere seg med nynorsken. Meir uvennleg er dette blitt kalla å bruke valfrie former som lokkemiddel for austlendingar.

2) Ein kan sjå mindre på den ytre likskapen mellom nynorskformene og tilsvarende former i dialekta, og meir på det systematiske samsvaret. Reint spesielt kan ein legge vekt på kva som skaper vanskar for folk i den praktiske opplæringa i og bruken av nynorsk. Det gjeld ikkje former som *eg*, *ikkje* og *kjem*, for det er former som alle veit er nynorske. Derimot gjeld det for slike trekk som skiljet mellom *-ar* og *-er* i fleirtal av substantiv og presens av verb, og innanfor læreboknormalen kan vi nemne samsvarøyinga av perfektum partisipp, skiljet mellom *-de* og *-te* i preteritum av e-verb, og reglane for når det skal vere *j* og ikkje *j* i bøyingsendingar (*byggje* – *bygging* osv.). Framleget frå bynemnda om ei friare fordeling av ord på kjønn og verbklassen er basert på slike omsyn, og det same er i høg grad arbeidet for eit fritt ordtilfang.

Det må leggas til at endringar i seg sjølv ikkje er eit gode, fordi det skaper forvirring og usikkerheit. Det bør altså ikkje vere unødvendig mange av dei, og dei bør bygges på ein klar analyse av kva ein kan vinne med dei. Etter mitt syn er det viktigare å senke terskelen inn til nynorsken som bruksmål enn å gjøre han meir overflatisk lik t.d. sørøstlandsk. Men framfor alt burde det, før det blir gjort noen som helst endringar, undersøkes kva i nynorsknormalen som er vanskeleg å meistre for vanlege språkbrukarar utan solid bakgrunn i nynorsk skriftradisjon. Parolen bør altså vere å la desse språkbrukarane få medinnverknad på nynorsknormaleringa, ikkje berre slenge ut ei «gavepakke» til dei ved å ta opp t.d. «kommer».

Eit anna viktig omsyn å ta er den praktiske språkbruken i nynorsk: kva slags nynorsk folk les og hører. Bynemnda seier ørleg på s. 37: «Dialektær nynorsk f.eks. for sørøstlendingar fins bare i teorien, lite i praksis.» No er det jo slik at den oppfatninga folk har av kva som er nynorsk, blir bestemt av det språket dei møter i praksis – det same gjeld sjølvsgåt for bokmålet. Og enten vi likar det eller ikkje, er det den oppfatninga som utgjer «identiteten» til språket i folks auge.

Ei anna sak er at denne identiteten ikkje er statisk, ferdig utforma ein gong for alle. Det kan hende det er tenleg å ta opp *kommer* og tilsvarende former, men da må dei også bevisst integrerast i bruksspråket (v.s.a *kjem*, som eg håpar framleis vil hevde seg). Blir dei ståande som reint ordlistefyll (som *kjemer* i dag), vil dei neppe vere verdt den kampen det vil koste å få dei inn.

Omsynet til praktisk nynorsk kan også vere eit argument for endringar – for på mange detaljpunkt heng normalen etter språkbruken. Men også dette er noe som krev systematiske undersøkingar før ein kjem med bastante konklusjonar og konkrete framlegg.

Eit språkhistorisk innkast

Bynemnda har sjølv sagt måtta komme inn på den historiske bakgrunnen for den språksituasjonen vi har no, men den framstillinga ho gir, er ikkje heilt patent. Det gjeld særleg mellomkrigstida: «Det var frå 1930-åra partipolitikarane tok over og skulle løyse målstriden gjennom oppnorskning av bokmålet og tilnærming mellom bokmål og nynorsk.» (s. 13). «Dei som i 1930-åra var imot tilnærminga, trudde minst av alle på at oppnorskninga av bokmålet skulle føre fram og peika på bokmålsbrukarane og skriftradisjonen som ville hindre oppbrot frå det som framfor alt skil bokmålet frå det norske målsystemet slik det er i målføra. (...) Etterpå spør somme om det var viljen som vanta hos bokmålsfolket, eller om det var språket sjølv som ikkje let seg opne for ein annan grammatikk.» (s. 14). «Ein og annan har undra seg over at arbeidarrørsla har hatt så lite skjøn og sans for målsaka ut frå klasseperspektivet, og ikkje utan grunn. (...) Noregs Mållag gjorde

og rundt 1920 noen framstøytar til arbeidarrørsla for å få til eit samarbeid om målarbeid i byane. Arbeidarrørsla var den gongen ikkje i stand til noko slikt, og Noregs Mållag var ikkje nok oppsett på dette til at målrørsla på eiga hand sette i gang noe omfattande målarbeid mellom arbeidsfolk i byane.» (s. 15).

Denne måten å sjå det på er vel langt på veg kanonisert i målrørsla, men dette synet treng etter kvart å bli utfordra. Det er ein variant av den grunnhaldninga at det er krefter utanfor oss (arbeidarrørsla og «bokmålsfolket») som har skyld i alt det vonde, mens målfolk sin feil her som elles stort sett er at vi ikkje har vore flinke nok. Anton Fjeldstad gjekk kraftig i rette med denne framstillinga i Syn og Segn nr. 2 i år, og vi både siterte og kommenterte han i det førre nummeret av Språklig Samling. Hans påstand er at målrørsla bevisst og systematisk avgrensa seg frå arbeidarklassa og arbeidarrørsla ved å forskanse seg i ein bygdekulturell forsvarssideologi mot urbaniseringa. Aslaug Nyrnes sitt portrett av «Det nynorske mennesket» anno 1927 i boka med same namn, viser i eit nærbilde korleis den såkalla «norskdomsrørsla» tegna seg i samfunnet og i samtidia.

Bynemnda omtalar tilnærningspolitikken og forholdet til arbeidarrørsla på to ulike stader i tilrådinga, utan å sette dei i samanheng med kvarandre. Namnet Halvdan Koht nemner dei ikkje i det heile, så vidt eg kan sjå. Men for Koht var tilnærningspolitikken ein heilt integrert del av arbeidet for ein språk- og kulturpolitiske allianse mellom arbeidarklassa i byane og bygdefolk. Han gjorde ein kjempeinnsats både innanfor Arbeidarpartiet og målrørsla for å få bygd opp ein slik allianse. Og Arbeidarpartiet fekk han også med seg i første omgang: 1938-rettskrivinga var, same korleis ein elles ser på ho, eit ærgjerrig forsøk på å endre dei språklege verdinormene som låg til grunn for det tradisjonelle bokmålet — og få slått fast at folkemålet var godt nok til å vere grunnlag for skriftmålsnormeringa.

Men i målrørsla utgjorde Kohts leir eit mindretal mot den høgnasjonale og tradisjonalistiske lina til folk som Gustav Indrebø og Nikolaus Gjelsvik. Og det var *dei* som kom til å prege bildet av målrørsla utetter. Den militante nasjonalismen deira var så malplassert som han kunne få blitt nettopp i desse åra — med ei ytringsform og ein symbolbruk som kunne ligge nær opptil den fascistiske. At den nasjonalismen som dominerte i målrørsla var av ein anna slag enn NS sin, er lett å sjå med dei historiske kunnskapane vi har i dag, men det var neppe like lett å skjelne for dei som såg rørsla utanfrå den gongen.

Den som den gongen klarast spådd til tilnærminga frå bokmålssida ville li nederlag, var nettopp Indrebø, og det har han fått ros for i vår tid. Likevel må det spørjtas om dette ikkje var ein «sjølvoppfyllande profeti». Indrebø kom ved si verksemeld til å sementere det ideologiske skiljet mellom målrørsla og arbeidarrørsla så ettertrykkeleg at det aldri har late seg reparere seinare, og så kan ein spørje seg om ikkje nettopp dette er ei viktig årsak til den nesten motstandsliste frammarsjen riksmaalsrørsla fekk etter kri- gen.

I arbeidarrørsla har språklege og kulturelle spørsmål tradisjonelt stått i skyggen av dei økonomiske. Den djupaste innsikta i kva språket har å seie for individet og samfunnet fans truleg nettopp i målrørsla, og ein medveit brubyggings- og alliansepoltikk frå denne rørsla ville kunne tilføre arbeidarrørsla eit medvet som ikkje var så sterkt på førehand. Men det måtte føresette ein vilje til å lytte til dei nye alliansepartnarane, både til språket deira og til det dei hadde å seie, og ein vilje til å forandre seg sjølv og nynorsken som uttrykk for ei ny type målrørsla eller «språkrørsla». Nettopp dette var det målrørsla sa eit rungande nei til i trettiåra: Dei ville drive misjon, ikkje føre noen dialog. Og det er haldningar som er svært så velkjente også i 1987.

Og no da?

Kva mål bør vi ha for språkarbeidet i byane? Det same som vi bør ha for heile landet, etter mitt syn: eit reelt likeverd mellom ulike språkvarietetar (dialektar og skriftspråk), rom for folkemålet også i skrift, ei endring i dei språklege verdinormene i samfunnet i retning av større gjensidig toleranse og respekt, ei kritisk haldning blant folk til språklege og andre autoritarar, enten dei heiter Finn-Erik Vinje eller Noregs Mållag. Og sjølv sagt: at nynorsken skal styrke seg og bli tatt i bruk av flest muleg.

Somme av desse målsettingane er føresetnader for andre: skal folkemålet vinne seg større rom i skrift eller nynorsken vinne fram på brei front, er det nødvendig med ei djuptgåande endring av språkhaldningane hos store delar av folket. Slike endringar av språkhaldningane vil for mange føre til overgang til nynorsk, mens andre vil bli meir bevisste og kritiske bokmålsbrukarar som kan bli verdifulle samarbeidspartnerar for målfolk. For alle grupper gjeld det at språkleg sjølvkjensle og sjølvrespekt er eit viktig kår for at ein kan ha verkeleg respekt for andre.

Eit samlande norsk skriftspråk må enno reknas som eit fjernt mål, men vi kan alt i dag vere med på å legge premissane for korleis eit slikt skriftspråk vil bli. Tanken om eit slikt skriftmål, bygd på både bokmål og nynorsk, er eldre enn dei fleste har vore klar over. Alt i 1883 prøvde den framståande Kristiania-målmannen Hagbard E. Berner — grunnleggjar av både Dagbladet og Det Norske Samlaget — å få starta eit lag for språkleg samling. Det førte ikkje til noe, og tida for det var heller ikkje inne: På den tida var nynorsken eller landsmålet enno i startfasen som bruksmål, og hovudoppgåva for dei nærmeste tiåra måtte bli å få etablert både sjølv språket og den «språklege infrastrukturen» som måtte til for at det kunne fungere: undervisningsinstitusjonar, eit apparat for produksjon og spreiling av publikasjonar osv. Alt dette måtte til før landsmålet kunne få den tyngda bak seg som trongs for at det skulle kunne påverke språkutviklinga vidare og sette sitt stempel på det eventuelle framtidsmålet.

Det var eit dristig val dei eldste målfolka gjorde når dei slik satsa på å bygge opp ein ny språkkultur og eit nytt samfunn av språkbrukarar i opposisjon til eit etablert offisielt skriftspråk som også var elitens språk. Vi har i dag vanskeleg for å tenke oss kor dristig det var — men vi kan få eit mål på det når vi ser at noe tilsvarende visstnok ikkje har skjedd noen annen stad: at eit nyskapt skriftspråk har vunne fram til å bli både offisielt godkjent og eit levande litteraturspråk og allment bruksspråk utan støtte frå det nasjonale byborgarskapet i landet, men nettopp i opposisjon til det. Overalt elles er slike bygdebaserete «motskriftspråk» blitt reservert for folkeminne og lokal diktning.

Den dristigheita dei eldste målfolka viste, vart borte da nynorsken først var blitt etablert, og den neste utfordringa tok form: det å få innpass hos ei ny framveksende samfunnssklasse, resultatet av ei historisk uunngåelig samfunnsendring. Da vendte rørsla seg, som vi alt har nemnt, innover i sitt eige og slo seg til ro i tradisjonen. Sjølv om nynorsken eksplanderte i mellomkrigstida, var det ein ekspansjon innanfor fastlagte grenser. Etter krigen var det slutt på ekspansjonen òg. Nynorsken har klart å bli tolerert og respektert utanfor dei gjerda som reiste seg rundt språket tidleg i hundreåret, men ikkje å slå igjennom og bli bruksspråk.

Eit målstrev som i dag skal ha sjanse til å vinne fram, må for ein stor del føras innanfor bokmålet og bokmålsmiljøa. Innanfor dei 85% av folket som skriv bokmål er det opplagte motsetningar i synet på språkspørsmålet, på normeringssgrunnlaget for skriftspråket, på kva plass dialektane skal ha i samfunnet osv. Dette veit vi sjølv sagt alle

saman. Men målfolk har for det meste stilt seg utanfor desse motsetnadene, opptatt av å kjæle for sitt eige og misjonere for det. Den programmatiske utskjellinga av bokmålet er opplagt eit viktig stenge for kontakt og dialog med bokmålsbrukarar.

Det ligg ein psykologisk realitet bak desse krampaktige haldningane mange målfolk har: redsla for å bli stempla som veike og ettergjevande. I målrørla er det ofte slik at hard, uforsonleg og militant språkbruk, retta mot bokmålet, blir tolka som eit tegn på styrke, enda han for utanforstående truleg mest verkar eksotisk eller komisk. Tilsvarande kan samarbeid og tilnærming opplevas som svikt, jamvel svik — i alle fall som noe puslete og forakteleg. Bak desse haldningane ligg nok røyslene frå trettio- og femtiåra: tilnærmingspolitikken vart følgd av eit voldsomt og dramatisk tilbakeslag — eit trauma, som eg alt har nemnt. Samfunnsutviklinga — og den måten målrørla reagerte på samfunnsutviklinga på — ville truleg ha ført til dette tilbakeslaget uansett. Men målrørla er i grunn og botn moralistisk og voluntaristisk, og sökte forklaringane i ein feilslått politikk, som gjorde at «spørsmålet om nynorsk og bokmål (...) ikkje lenger var viktig» (bynemndtilrådinga s. 13). Nye generasjonar i rørla har overtatt desse forklaringane og forsøkt å gjere gamle feil gode att. I denne tradisjonen plasserer bynemnda si tilråding seg ganske bastant.

Haldninga til «samnorsken» og LSS må vi sjå i det same perspektivet. Desseorda er blitt sjølve erkesymbola på «sviket» og «ettergjevinga», og dermed er det blitt ein tvangstanke for nesten alle deltagarane i den interne målrørsledebatten å ta avstand frå dei. Bynemnda omtalar LSS i ganske saklege og urbane former (slik det sømmer seg ei bynemnd), og nøyser seg med å konstatere at dei er usamde med oss i «strategien med å jobbe innafor bokmålet». Dette standpunktet er sjølv sagt respektaabelt nok, men målrørla burde no koste på seg ein seriøs diskusjon om det er eit *heldig* standpunkt.

Eit dilemma til slutt: Bynemnda seier at den «‘dannede’ dagligtale er eit undertrykkarspråk og bør ikkje vere med å danne grunnlag for eit demokratisk skriftspråk i Noreg». — Men no er ei drastisk endring av prestisjeforholdet mellom folkemålet og bokmålet/den «dannede dagligtale» heilt nødvendig for å få eit slikt demokratisk skriftspråk. Da vil ikkje bokmålet lenger vere «undertrykkarspråk». Skal så framtidige bokmålsbrukarar «straffas» for språkundertrykking i tidlegare tider? — Dette dilemmaet kan ein berre unngå ved å slutte å tillegge *språket sjølv* rolla som «undertrykker».

Konklusjon

I denne gjennomgåinga av bynemndtilrådinga har det negative dominert. Det er urettvist, men ikkje tilfeldig, for det er den einaste måten å føre debatten eit steg vidare på. Det positive har vi nemnt meir i forbifarten, og derfor gjer vi her igjen merksam på viktige positive drag: understrekkinga av at bymåla er fullverdige talemål på alle måtar, og av at dialektarbeid for å auke vørnaden for desse talemåla må stå sentralt for målrørla. For oss «sosiale» frå 1970-åra er dette å slå inn opne dører, men det betyr *ikkje* at det er overflødig å understreke det i eit dokument som dette. I alle fall er dette ein viktig del av den profilen vi må vise utetter.

Som vi har nemnt før, viser nemnda vilje til ei kritisk vurdering av dei «høgnorske» tradisjonane i målrørla, samtidig som ho også avviser dei «samnorske» (tilnærmingsvennlege). Også dette er i godt samsvar med haldningane som slo sterkt igjennom i syttiåra. Såleis blir tilrådinga meir ei oppsummering av ideologidebattane frå den gongen enn eit nyskapande dokument. Slik sett tåler

Nynorsk eller samnorsk?

Bynemnda er mot samnorskanken av desse grunnane:

a) Den «dannede» dagligtale er eit undertrykkarspråk og bør ikkje vere med å danne grunnlag for eit demokratisk skriftspråk i Noreg. På dette punktet er Språklig Samling i beste fall uklarar.

b) Det er naivt å tro at dei som har objektive interesser av å halde bokmålet oppe, vil inngå eit språklig «kompromiss» med nynorsken. Historia har alt vist dette.

Bokmålet er under makteliten sin fulle kontroll. Vegen gjennom det radikale bokmålet har spelte fallitt, det viser m a «liberaliseringa» av bokmålet og den faktiske bruken av «radikalt» bokmål. Sjølv om Noregs Mållag ikkje bør vere hovmodige, er det og klart at målrørla og nynorsken står sterke organisatorisk og politisk enn Språklig Samling og det radikale bokmålet.

Det radikale bokmålet er ikkje noen samnemnar for heile landet, sett under eitt, men kan nok i beste fall vere eit regionalmål for folkemålet i Oslofjord. Men Noregs Mållag har som nemnt eit *nasjonalt* perspektiv på målreisinga. Noregs Mållag er derfor ueinig med Språklig Samling når det gjeld strategien med å jobbe innafor bokmålet.

Tilrådinga s. 9)

ho ikkje samanlikning med det tjue år gamle grunnskriftet «Målreising 67» — som på ein heilt annen måte la nye premissar for språkdebatten, trass i at somme av konklusjonane der ikkje har stått seg.

Hovudfeilen ved bynemndtilrådinga er at ho ikkje har den distansen til målrørla og ideologien der som er nødvendig for å kunne sjå oss sjølv utanfrå — trass i all kritikk av visse tradisjonelle haldningar i rørla og at ho har «for liten bysvip». Nemnda blir sittande inne i rørla, bak dei gjerdene vi har sett opp med vår spesielle retorikk, og sjå ut i verda. Tilrådinga gir ikkje noe innsikt i korleis målrørla og språkbruken der tar seg ut i andres øye. Såleis går ho heilt utanom eit slikt betent spørsmål som det kraftige kjøret på «Noreg» som symbolform for nynorsken. Nemnda spør seg ikkje kva byfolk og anna folk må meine om ei rørsle som legg ned så mye energi og prestisje i å bekjempe «ei dansk villskriving frå 1400-talet».

Eit anna viktig poeng er dette: Nynorsken er ikkje berre eit nøytralt språkleg uttrykk for norsk talemål «i bygd og by», men han er berar av visse kulturelle tradisjonar og haldningar som skil seg frå dei som rår i det bokmålske «storsamfunnet». Det er framleis noe spesielt ved det å vere «nynorsking» som går lenger enn til det å ha ei målform med eiga rettskriving og målføring — trass i at nynorskkulturens preg av å vere «motkultur» er blitt kraftig svekka. Blant anna er nynorsken berar av ein eigen litteratur — som vel alle føler ikkje kan omsettas til bokmål utan at sjela og nerven går ut av han. Når det er uråd å smelte saman bokmål og nynorsk til eit samnorsk på stutt tid, er det ikkje språklege grunnar til det, men psykologiske og kulturelle.

Dette forholdet er både positivt og negativt. Det positive er sjølv sagt at det kan vere grunnlag for ei tværspråkleg semje om at nynorsk er ein viktig del av oss alle som nordmenn. Det negative er at det gir grunnlag for å binde nynorsken til ein «lyrikk- og folkekulturbås».

Kravet om at nynorsken må brukas og vinne seg rom på alle samfunnsmål må framleis hevdas uavkorta. Men at han skal bety det same for alle nordmenn er eit heilt umuleg krav i all overskueleg framtid. Det nyttar ikkje å slå seg til ro med at det ikkje er «språklege grunnar» til at nordmenn flest heller les og skriv bokmål enn nynorsk. Det fins ikkje noe som heiter «språklege grunnar» til noe som helst. Folks forhold til språk har alltid først og fremst psykologiske grunnar. Er vi blinde for det, nyttar det ikkje kor länge og ofte vi basunerer ut våre enkle språklege resonnement.

□

Bymåla og utviklingstendensene i norsk talemål i dag

Av Eric Papazian

Dette er ikke første gang Språklig Samling skriver om norske bymål. Bl.a. skrev Halvor Dalene om Porsgrunnsmalet i nr. 2, 1974, og i nr. 1, 1977, skrev Helge Omdal om det nye bymålet i Høyanger i Sogn og Per P. Gulbrandsen om utviklinga i de øst-norske bymåla, først og fremst i Tønsberg, som Gulbrandsen har skrevet hovedoppgave om (alle tre artiklene er trykt opp igjen i Vikør og Wiggen 1979, og det er disse opptrykkene jeg viser til nedafor). For min del vil jeg utvide perspektivet og skrive om utvikling i norske bymål generelt.

Med «bymål» mener jeg talemålet ikke bare i egentlige byer, men også i de mange «stasjonsbyene» og tettstedene som har vokst opp i dette hundreåret — ofte etter den siste verdenskrigen — i samband med nyere industrialisering, på steder som f.eks. Odda, Høyanger, Årdal eller Sunndalsøra, eller ved forstadsutvikling, på steder som f.eks. Os (ved Bergen) eller Time (ved Stavanger). Det er altså snakk om målet i *urbaniserte eller tettbygde strøk*, i motsetning til spredtbygde strøk eller bygder. Ifølge Statistisk sentralbyrås statistikk for tettsteder (rapport 86/II) fantes det i 1980 i hele landet 842 tettsteder — definert som steder der det bor over 200 personer og det er under 50 meter mellom husene — med til sammen nesten 2,9 millioner innbyggere, dvs. vel 70 % av det totale folketallet (til sammenlikning bodde i 1950 vel 52 % av befolkninga i tettbygde strøk). Av disse sentrene var det 36 med over 10 000 innbyggere, med til sammen ca. 1 850 000 innbyggere (1 150 000 bare i de 7 største byene). Det er mao. talemålet til en vesentlig del av det norske folk det dreier seg om.

Men som tittelen antyder, vil jeg utvide perspektivet enda mer og se bymåla i forhold til utviklinga i norsk talemål overhodet. Det er nemlig mulig å trekke en del sluttninger mht. utviklingstendensene i norsk talemål generelt på grunnlag av utviklinga i bymåla. Det er ikke bare fordi bymåla i seg sjøl representerer en stor del av norsk talemål i det hele, men først og fremst fordi bymåla er spesielt interessante i samband med dagens språkutvikling. En kan nemlig si at byene er «toneangivende» eller *går foran* i utviklinga, på det språklige området som på så mange andre. Det er først og fremst i byene at språklige nyheter oppstår og eventuelt spre seg videre til distrikte omkring. Det synes nemlig klart at byene øver en ganske sterk språklig påvirkning på sine respektive distrikter, slik at vi kan vente å finne nye trekk i dagens bymål også på bygdene om en generasjon eller to. Slik kan språkutviklinga i byene i dag gi oss en pekepinn om hvilken vei utviklinga går i landet som helhet, og gi oss et glimt av framtidas norske talemål.

Om lydskrifta i denne artikkelen

Eksemplene i denne artikkelen er gjengitt så lydrett som mulig, men det er ikke brukt egne lydtegn, bortsett fra på ett punkt: Store bokstaver står for retrofleksjon (dvs. østnorske «tjukke») konsonanter. F.eks. står «væTT» for den østnorske uttalen av «vært/hvert». Jeg bruker «R» for «tjukk l», f.eks. «faR» for «fæl», mens «L» står for «rl» i ord som «perle». For den østnorske sj-lyden skriver jeg «S»: «gaSe» for «gasje» og «Sø» for «sjø» for eksempel.

Bymål. bygdemål og normaltalemål

Ordet «bymål» er tvetydig. Det står i motsetning til «bygdemål», og ut fra det skulle ordet bety noe i retning av «det (tale-)målet som brukes i byer (og tettsteder)». Men i byene brukes det flere slags talemål. Vi må skille mellom to hovedtyper av bytalemål eller bymål i vid forstand, nemlig *bydialekt* og *normalisert* bymål. Bydialekten er det (mest) lokale talemålet i byen, det som samsvarer mest med dialekten i distriket der byen ligger. Det har opphav i bygdemål i distriktet, og representerer såleis det mest opphavlige talemålet i byen — det som ble brukt på stedet før byen ble til. Men som regel skiller bymåla seg i dag noe ut fra bygdemålet i distriket der byen ligger, og må regnes som en egen, nyere variant av den lokale dialekten. Et unntak er Røros, der det ikke er merkbare språklige forskjeller mellom byen og distriktet. Det er rimelig å anta at heller ikke andre bymål skilte seg nevneverdig ut fra det lokale bygdemålet før industrialiseringa og urbaniseringa begynte rundt midten av forrige hundreår, og ennå i dag er bydialektene som regel i alle hovedtrekk identiske med bygdemåla rundt byen. Et unntak fra denne regelen er Bergen, som er en gammal storby med et gammalt bymål. Her er det et skarpt skille mellom bydialekten, som bl.a. har felleskjønn (jfr. former som «boken» o.l.) og endelsen «-et» i fortid av svake «a-verb» («kastet» o.l.), og bygdemåla («strilemålet»), som har hunkjønn (jfr. «solæ, viso») og «-a» i fortid av a-verbene («kasta» o.l.). Så Bergen er også på den måten «nåkke for seg sjøl»!

Men i allfall i større byer fins det også et normalisert talemål, dvs. et mer eller mindre *landsgyldig* talemål — et *rikstalemål* — som vanligvis ligger nært opp til bokmål (eller riksmål). I de fleste byer skiller dette talemålet seg klart ut fra bydialekten (og enda mer bygdemålet i distriket) når det gjelder ordformer og bøyingsendelser — igjen unntatt Bergen, der det er små forskjeller mellom de to variantene av bytalemålet. Men *uttalen* er som regel identisk med den lokale uttalen — dialektuttalen — slik at vi kan regne normaliserte bytalemål som lokale eller dialektiske uttalevariabler av bokmål. Sjøl det mest normaliserte talemålet varierer nemlig, om ikke fra by til by, så i allfall fra landsdel til landsdel. F.eks. har alt østnorsk talemål, også det normaliserte, «retrofleks» konsonanter — bl.a. «tjukk l» — og «rulle-r», mens sørlandsk og vestlandsk mangler retrofleksjer og for det meste har «skarre-r». Derfor kan vi alltid høre på folk i det minste hvilken landsdel — stundom også hvilken by — de er fra, om de snakker aldri så normalisert.

Normalisert talemål, bydialekt og bygdemål utgjør de

tre hovedtypene vi kan dele norsk talemål inn i. Tradisjonelt brukes «bymål» i allfall av språkfolk først og fremst om bydialekten, og det er også denne varianten av bytalemålet det har vært skrevet mest om i norsk bymålforskning. Denne tradisjonen vil jeg følge her, slik at «bymål» her skal forstås som bydialekt, i motsetning til både normaltalemål og bygdemål. Det er altså *bydialektene* som er hovedemnet her, men dem vil jeg se i forhold til både bygdemåla og de normaliserte bytalemåla. Dermed blir det to hovedproblemstillinger, nemlig 1. åszen bymåla skiller seg fra bygdemåla, og fortsetter å skille seg ut fra bygdemåla der det oppstår nye tettsteder og nye bymål, og 2. forholdet mellom de etablerte bymåla og normalisert talemål i de større byene.

Nå fungerer de tre språkformene som «sosiolekter» eller samsunnsgruppespåk, normalt eller typisk brukt av hver sine grupper i det norske språksamfunnet. Bygdemåla er naturlig nok særlig knytta til de yrkesgruppene som dominerer på bygdene, nemlig primær- eller førstenæringerne, mens bydialektene er særlig knytta til andrenæringerne eller «arbeiderklassen». Normalisert talemål er særlig knytta til tredjenæringerne eller «borgerkapet», og fungerer i allfall til dels som elitespråk — jf. betegnelser som «fint» eller «dannet» talemål. Også samsvaret med skriftspråket bidrar nok til denne vurderingen. Derimot har bydialektene blant folk flest gjerne blitt sett på som «stygge» eller «vulgære» og knapt regna som dialekt i det hele tatt. Men blant dialektologene har de altså vakt atskillig interesse.

Bymålforskning før og nå

Bymålforskninga har lange tradisjoner her i landet. Alt i begynnelsen av hundreåret undersøkte Amund B. Larsen talemålet i Oslo (Larsen 1907), og seinere talemålet i Bergen, sammen med Gerhard Stoltz (Larsen og Stoltz 1912), og i Stavanger, sammen med Berntsen (Berntsen og Larsen 1925). Ragnvald Iversen skrev om syntaksen i Tromsø bymål (Iversen 1918), og Arnulf Johnsen om bymålet i Kristiansand (Johnsen 1942). De siste 15–20 åra har bymålforskninga fått en renessanse, og vi har fått en rekke bymålsbeskrivelser fra 1970- og -80-åra. Dels gjelder det språket i nyere tettsteder som Odda (Sørli 1959), Høyanger (Omdal 1979), Årdal (Bjørkum 1974), Bø (Skjekkestrand 1980), Sunndalsøra (Jenstad 1983), Time (Time 1974) og Os (Aarseth 1976), og dels dreier det seg om språket i større byer som Oslo (bl.a. Jahr 1976 og Western 1976), Bergen (bl.a.. Johannessen 1983), Trondheim (Fintoft og Mjaavatn 1980), Stavanger (Gabrielsen 1984) og Ålesund (Aarsæther 1984). Fra Nord-Norge (og Trøndelag) er det som vanlig lite materiale, men Hatlebrekke 1980 gir en del opplysninger om bymålet i Vardø og Elstad 1982 om nord-norske bymål generelt. En tilsvarende oversikt over trønderske bymål gir Dalen 1972. Av mer generelle og sammenfattende oversyn over talemålsutviklinga i hele landet kan nevnes Bjørkum 1967 og især Sandøy 1982, som jeg vil komme tilbake til nedafor. Dessuten har det vært satt i gang større undersøkelser i talemålet i Oslo og Bergen. I 1970-åra hadde vi prosjektet «Talemålsundersøkelsen i Oslo» (TAUS), og i 1980-åra prosjektet «Talemål hos ungdom i Bergen» (TUB). Jahrs, Westerns og Johannessens artikler er blant resultatene av disse prosjektene.

Undersøkelser av talemålet i byer og tettsteder blir gjerne «språksosiologiske», dvs. opprett av språklig *variasjon* eller språkforskjeller mellom sosiale grupper — eldre og yngre, menn og kvinner, ulike yrkesgrupper eller «klasser», osv. Det gjelder især de nyere undersøkelsene, ettersom språksosiologi nå er kommet på moten. Men det er også en naturlig følge av at talemålet i byene varierer, først og fremst mellom dialekt og normalisert talemål. Og disse variantene eksisterer ikke en gang som to absolutte,

klart atskilte størrelser — vi finner alle mulige *overgangs- eller blandingsformer* mellom dem. De representerer snare ytterpunkter på en *skala*, der enhver språkbruker kan plasseres. Og vi finner tilmed *individuell variasjon*, dvs. at en og samme språkbruker veksler mellom ulike former, enten som stilistiske varianter i ulike språkbruksituasjoner, eller helt tilfeldig, i en og samme situasjon — ja, i en og samme setning.

Såleis kan vi i en og samme by, og tilmed i en og samme språkbrukergruppe eller hos en og samme språkbruker, finne både eldre bymålsformer — som regel identiske med bygdemålsformene — nyere bymålsformer og normaliserte former, og stundom flere av hvert slag, slik at vi får en rekke varianter av en enkelt form. Såleis regner Skjekkestrand 1980 med opptil fem ulike varianter av visse former i Bø i Telemark; f.eks. kan «smia» der hete enten «smio» eller «smia» eller «smiu» eller «smioa». Og i ei gruppe på bare 16 ungdommer fra Sunndalsøra som ble undersøkt (Jenstad 1983), kunne hunkjønnsord av typen «gryte» i ubestemt flertall hete enten «gryta», «grytå», «gryto» eller «gryte», og i bestemt flertall enten «grytan», «grytan», «grytan» eller «gryt'n» (de tradisjonelle bygdemålsformene er «gryto» og «grytan»). De ulike ubesente og bestemte formene kunne kombineres relativt fritt, og flere av ungdommene vekslet mellom flere former, så her var det plass for mange individuelle variasjoner!

Det som *synkronisk* sett — på et bestemt tidspunkt — fortør seg som *veksling*, er fra et *historisk* synspunkt som regel utslag av en *endring*. I dag er vi utvilsomt inne i ei språklig overgangstid som framtidas språkhistorikere ganske sikkert vil sammenlikne med synkopetida. En slik situasjon kan selvsagt ikke være ved. Men hvilken vei tar utviklinga? Hvilen av de mange formene og formtypene er det som er på frammarsj og (sannsynligvis) vil overleve, og hvilke er det som er på tilbakegang og (sannsynligvis) vil forsvinne? Når en er interessert i utviklingstendensene i bytalemålet, så er det først og fremst språklige forskjeller mellom *generasjonene* som er av interesse. For når unge snakker annerledes enn gamle, slik de svært ofte gjør i dag, så er forklaringa som regel den at språket er i ferd med å endre seg, eller har endret seg siden de som er gamle i dag, lærte det. Særlig interessant er språket til ungdommen, for i og med at den enkelte i liten grad legger om språket sitt i voksen alder, kan vi regne med at slik språket er blant ungdommen i dag, slik vil språket bli blant den voksne delen av befolkninga i et par generasjoner framover. Mange av de nyere bymålsundersøkelsene tar da også opp særlig ungdomsspråket, som regel jamført med det tradisjonelle talemålet på stedet, og det er også dette aspektet av variasjonen i bytalemåla jeg skal koncentrere meg om her. Men før jeg går over til å omtale språkutviklinga i byene og prøver å besvare spørsmåla ovafor, vil jeg si litt om *årsakene* til utviklinga, og om ulike typer av språkutvikling.

Forenkling eller normalisering?

Om bakgrunnen for språkutviklinga i byene

I sin oversikt over språkutviklinga i landet som helhet i dag (Sandøy 1982) skiller Sandøy mellom språklige og sosiale forutsetninger for språkendringer, dvs. «indre» faktorer eller forhold i språket sjøl, og «ytre» faktorer eller forhold utofor det aktuelle språket. Til de siste hører først og fremst *andre språk eller språkvarianter*, som kan påvirke det aktuelle — det vil for bydialektenes vedkommende si enten skriftspråket, normaltalemålet, bygdemålet i distriket eller andre bymål — og dernest mer allmenne endringer i samfunnet, slik som kriger, folkevandringer el-

ler i vår tid urbanisering. Språkendringer som skyldes faktorer i språket sjøl er først og fremst *analogiske*, dvs. overganger som gjennomfører en hovedregel på bekostning av et «unntak» eller en biregel, og som følgelig gjør språket *enklere*, med færre og mer generelle regler. Men det fins også språkendringer som synes å skje «spontant» eller i allfall uten noen åpenbar årsak i verken språket eller resten av samfunnet. Slike overganger kalles tradisjonelt «lydutviklinger». Et eksempel på en lydutvikling i norsk i dag er overgangen fra «rulle-r» til «skarre-r» i den sørvestlige delen av landet.

Sandøy mener at de ytre faktorene betyr relativt lite for dagens språkutvikling, og polemiserer mot det synet at normalmålet, først og fremst bokmålet i skrift og/eller tale, er en avgjørende faktor i språkutviklinga her i landet. Det foregår ingen generell normalisering eller «bokmålisering» av dialektene ifølge Sandøy; det meste av det som skjer, har etter hans mening forutsetninger i dialektene sjøl, og er først og fremst å betrakte som *forenklinger*. Han mener at påvirkninga fra bokmålet begrenser seg vesentlig til *ordforrådet*, og har lite å si for utviklinga av *systemet* – lydsystemet og bøyningssystemet – i dialektene. Det begrunner han bl.a. med at det skjer endringer som går på tvers av normalmåla, f.eks. overgangen fra «æ» til «øy» i fortid av sterke verb av typen «bryte» («brøyt» for «bræut») i en rekke bymål – altså overgang til ei form som ikke fins i verken bokmål eller nynorsk.

For min del tror jeg Sandøy har mye rett i at forenkling er den viktigste drivkrafta i språkutviklinga, særlig i byene og de nye tettstedene som vokser opp. Her kommer det jo som regel sammen folk fra ulike steder med ulike talemål; lokale særegenheter slår ikke an i den nye generasjonen, og det som «overlever» språkblandinga, er et slags «minstefelles multipium». Men det forekommer meg likevel at han kanskje «underdriver» normalmålets og særlig bokmålets betydning noe. Det må være klart at skriftspråket påvirker talemålet en hel del i et samfunn der omrent alle er passive skriftspråksbrukere og ganske mange også bruker det aktivt. Og i byene er som regel bokmålet det dominerende skriftspråket, bl.a. i skolen. At skriftspråket kan ha en gjennomgripende innflytelse på et talemål, innser en når en tenker på åssen bokmålet (eller riksmalet) sjøl har oppstått som talemål her i landet, som en blanding av dansk skriftspråk og norske – særlig sørøstlandske – dialekter. Det er ingen grunn til å tro at den «normaliseringssprosessen» som gikk for seg blant de «dannede» samfunnsklassene på 1700- og 1800-tallet, virker mindre sterkt i dag – snarere tvert imot. Vi blir jo stadig mer «(ut)-dannede» alle sammen, sjøl om avstanden mellom skrift og tale er mindre enn før, og også holdninga til skrift og skrift-preget tale vel har endra seg noe.

Videre må det også være klart at normalisert *talemål* påvirker bydialektene – og dermed indirekte også bygdemåla – en hel del, sjøl om påvirkninga selvsgart er gjensidig og ikke ensidig. Endelig påvirkes et bymål også av andre dialekter, især andre bydialekter. Især ser det ut til at dialekten i de større byene i hvert distrikt – «provins-hovedstedene» – kan påvirke dialekten i de mindre. F.eks. blir målet på Sunndalsøra ifølge Jenstad 1983 påvirket av Kristiansundsdialekten – mens målet i Odda ifølge Sørliie i 1959 blir påvirket av Bergensmålet. Og bymålet i Ringebu blir ifølge Torp (utrykt artikkel) påvirket av nabodiacletene i sør. Så det er all grunn til å regne med også påvirkning fra andre språkformer, først og fremst normalisering – påvirkning fra normalmål, i praksis bokmål – som en viktig faktor i språkutviklinga.

Men som Sandøy sjøl peker på, er det i praksis ikke så enkelt å avgjøre om en språkendring skyldes «indre» eller «ytre» faktorer. De fleste av dagens språkutviklinger kan nemlig sies å være både forenklinger og normaliseringer. I

dagens språksituasjon vil forenkling ofte si det samme som normalisering eller tilnærming til normalmåla, og svært ofte til bokmål spesielt. F.eks. nevner Sandøy «avpalatalisering» – «bakken, boka» o.l. for «bakkjen, bokja» o.l. – og overgang til omlydsløst sterkt presens – «kåmme(r)» o.l. for «kjem(e)» o.l. – i vest- og nordnorsk som eksempler på forenklinger av det grammatiske systemet. Det er det jo også, men det er akkurat like mye tilnærming til normalmål, den ene overgangen til bokmål spesielt. Og det virker sannsynlig at begge faktorene, både påvirkninga fra normalmålet og tendensen til forenkling, ligger til grunn for de to overgangene, og mange andre.

I oversynet nedafor over de viktigste forskjellene mellom bygdemål og bymål vil jeg likevel omtale som forenklinger alle overganger som kan sies å føre til et enklere system, og som påvirkning fra andre språkvarianter – i praksis vanligvis bokmålet – bare de som ikke kan betraktes som forenklinger. Derved virker det som om normalmål og særlig bokmål spiller en mindre rolle i språkutviklinga enn det antakelig faktisk gjør, men det får en bare ha i tankene når en leser oversikten. Likevel må en vel gi Sandøy rett i at bokmålet har mest å bety for utviklinga i *ordstammene*, mens analogi eller forenklingstendenser spiller størst rolle for utviklinga i *bøyningssystemet*. Til sist vil jeg nevne «andre» overganger, dvs. overganger som verken kan sies å være forenklinger eller normaliseringer.

Fra bygdemål til bymål

Om urbaniseringa av norsk talemål

Forenklinger

Hovedforskjellen mellom bygdemål og bymål i dag er at de sistnevnte har et *enklere system* enn bygdemåla. Det viser seg da også at når nye bymål skiller seg ut fra bygdemåla i dag, så kan de fleste endringene beskrives som forenklinger i forhold til det eldre bygdemålet. Især er det bøyningssystemet som forenkles, men ofte foregår det også forenklinger i lydsystemet, ved at ulike lyder i bygdemålet faller sammen i bymålet. F.eks. er det i nordnorske bymål en tendens til at *palatalene* (utenom friativene, dvs. «kj» og «j») faller bort og erstattes av retroflekser, alltid ved «nja» og «lj» («aLLe maNN» for «allje mannj»). Hatlebrekke 1980 nevner dette sammenfallet fra Vadsø og Elstad 1982 fra Narvik, men det forekommer også i andre nordnorske byer og synes å være et allment nordnorsk bymålstrekk. Forenkling av lydsystemet må en vel også kalle det når diftongen «ao» (av gammelnorsk «á») i Hardanger, Voss og Sogn blir til «å» («båt» for «baot») i de fleste tettstedene i disse distrikte, f.eks. Odda (Sørliie 1959) og Høyanger (Omdal 1979), for da blir det en diftong mindre. Derimot holder denne diftongen seg på tettstedet i Årdal, ifølge Bjørkum 1974.

Men det er altså særlig i *bøyningssystemet* at forenklingstendensene gjør seg gjeldende i bymåla. En ting som nevnes i de fleste bymålsbeskrivelser, er svak bøyning av tidligere sterke verb, f.eks. «bæTe, SæTe, gravde» for «bar, skar, grov» på Østlandet. Her blir det i mange tilfeller sammenfall med bokmålsformene, men former som de to førstnevnte viser at årsaken til utviklinga ikke er påvirkning fra bokmålet, men fra de svake verbene. Videre har bymåla vanligvis ikke dativ, sjøl om de ligger i et dativområde (et unntak her er Røros). I ei gruppe på 16 ungdommer fra Sunndalsøra – som ligger i et område der bygdemålet tradisjonelt har dativ – var det ifølge Jenstad 1983 ingen som konsekvent brukte dativ, sjøl om mange kjente dativformene og det forekom enkelte eksempler på dativbruk.

Også når det gjelder *flertallsformene* har det foregått –

og foregår det — store forenklinger i bymåla (og i mange bygdemål). Vel kjent er overgangen fra «stammebøyning» til «kjønnsbøyning», dvs. at endelsene «-ar» og «-er» (i sine ulike dialekt-varianter) blir fordelt etter kjønn, den første i hankjønn og den siste i hunkjønn. Fra de fleste bymål (og mange bygdemål) rapporteres det at former som «grise(r)» o.l. går over til «grisa(r)» o.l., altså at «gris» går over til å bli bøyd som f.eks. «hest», mens former som «elva(r)» o.l. går over til «elve(r)» o.l., dvs. at «elv» blir bøyd som «bygd». Ofte holder «-ar» seg i hunkjønnsord på «-(n)ing», og det svarer til systemet i nynorsk, jf. at vi har klammeformer som «[elver]», mens «-ar» er obligatorisk i hunkjønnsord på «-(n)ing».

Vel kjent er også sammenfallet av *svake* og *sterke hunkjønnsord* i flertall i bymåla (og mange bygdemål). Sammenfallet skjer ved at de svake går over til å få samme bøyning som de sterke, eventuelt også som hankjønnsordene, slik at vi får *samme flertallsendelse i alle han- og hunkjønnsord*. F.eks. er det på Sunndalsøra en klar tendens i retning av former som «visa» istedenfor «viso» i bygdemålet, ifølge Jenstad 1983, og også i trøndersk bymål får vi gjerne flertallsformer som «visa» istedenfor «viså» i tradisjonelt bygdemål (Dalen 1972). I Bø i Telemark holder former av typen «grytur» seg derimot ganske godt, men det er en del overgang til «gryter» blant de yngste (Skjekkeland 1980). Men når vi på tettstedet i Ringebu i Gudbrandsdalen får former som «viser» istedenfor bygdemålets «viso», ifølge en utrykt artikkel av Arne Torp, er det ikke bare et spørsmål om sammenfall av bygdemålets to typer på «-e» (f.eks. «døre», med trang «e») og «-o», men også på en påvirkning fra andre språkformer — enten bokmålet eller kanskje snarere dialektenes sønnafor (det er i alle fall Torps mening). Bedre synes skillet mellom sterke og svake hunkjønnsord å holde seg i *b.ent.*, iallfall på Vestlandet. F.eks. holder skillet mellom former som «soli» andsynes «visa» seg i Årdal (Bjørkum 1974), og mellom «solæ» (eller «sola») andsynes «viso» i Odda (Sørlie 1959). Derimot erstattes former som «dynne» med «døra» i Byglandsfjord i Setesdal, ifølge Bjørkum 1967; her er det altså de *sterke* hunkjønnsordene som går ut som egen type.

Også i flertall av *intetkjønnsord* skjer det store forenklinger i bymåla. Det gamle systemet uten endelse i flertall (jf. nynorsk) er i opplosning, og tendensen er at også intetkjønnsordene får flertallsendelse, liksom han- og hunkjønnsordene. Sterkest er tendensen i bestemt flertall, og i de «svake» intetkjønnsordene, dvs. typen «ore, eple». Tilmeld i mange tradisjonelle bygdemål som f.eks. dialekten i fjellbygdene har disse fått samme bøyning som (svake) hunkjønnsord, og i bymåla føres tendensen videre. I østlandske bymål er forholdene omtrent som i (radikalt) bokmål på dette punktet, og andre bymål er på vei mot det samme systemet, men til dels med andre endelser. Såleis får både hunkjønns- og intetkjønnsord i Odda b.flt.-endelsen «-ene», og mange intetkjønnsord får «-er» i ub.flt., også utenom de svake (f.eks. «vitaminer»), ifølge Sørlie 1959. I Ringebu bymål får typen «epRe» flt.-formene «ep-Rer» og «epRan», mens typen «hus» fortsatt heter «hus» i ub.flt., men «husa» eller «husan» i bl.flt. (Torp, utrykt artikkel). Fra Time på Jæren nevner Time 1974 b.flt.-former som «husene» vsa. den stavangerske dialektforma «huså» istedenfor den tradisjonelle Time-forma «huso». På Sunndalsøra er det ifølge Jenstad 1983 en tendens til flt.-former som «mærrka» i ub.flt. og især «mærrkan(j)» i b.flt. istedenfor bygdemålsformene «mærrkje» og «mærrkjå», og Dalen 1972 nevner former som «husan, takan» fra Trondheim og Kristiansund.

Det er mao. en tendens til å gjennomføre samme flertallsendelse ikke bare i han- og hunkjønn, men i alle substantiver, især i b.flt., slik at vi får samme system som i bokmål. I Nord-Norge er «-an» gjennomført i alle intet-

kjønnsord i både by- og bygdemål, og i Finnmarksbyene er denne endelsen gjennomført i samtlige substantiver, ifølge Elstad 1982 (jf. også Hatlebrekke 1980 om Vadsø). Også i byer og kystmål på Sørlandet er det en sterk tendens til å gjennomføre endelsene «-er» og «-ene» (i øst) eller «-år» og «-an(e)» i (vest) i flertall i alle substantiver unntatt noen få intetkjønnsord. Ei enslig «kjerring mot strømmen» synes Tønsberg å være, for der brukte de yngre i en undersøkelse (Gulbrandsen 1979) mest former av typen «taka», mens de eldre brukte mest former av typen «takene».

En annen språkendring som går igjen i omtrent alle bymålsbeskrivelser (og mange bygdemålsbeskrivelser), er «avpalataliseringa» av ordformer med ettervokalisk «kj» og «j» til «k» og «g», f.eks. «bakken, boka, stæika (v), brygga (v)» for «bakkjen, bokja, stækja, bryjja». Dette trekket forekommer i bymåla i hele det området som har slik palatalisering, dvs. alle landsdeler unntatt Sør-Østlandet, og det kan kalles en forenkling fordi en får utjamna vekslinga mellom palatalene og velarene («k, g») som de vanligvis veksler med i bøyningsformene. Bare noen få enkeltstående ordformer motstår tendensen, først og fremst «ikkje, mykje» og «bikkje» — og de to førstnevnte konkurrerer til dels med bokmålsformene «ikke» og «mye».

Omtrent samme geografiske utbredelse har utjamninga av vokalskiftet («i»-omlyden) i presens av sterke verb, altså «kåmme(r), såvæ(r)» for «kjæm(e), søv(e)» el.l. Både Bergen og Stavanger har omlydløse presensformer, og slike former blir nevnt også fra mange andre bymål på Vestlandet, f.eks. Odda (Sørlie 1959), Time (Time 1974) og Høyanger (Omdal 1979). Også i nordnorske bymål kan former av bokmålstypen forekomme. Derimot holder de «nynorske» formene seg godt i Bø i Telemark, ifølge Skjekkeland 1980. Denne overgangen fører til større enkelhet i bøyninga av det enkelte verbet ved at vokalvekslinga unngås, mens en annen tendens i presensformene på Vestlandet skaper større likhet mellom ulike verb. Det later nemlig til at «a»-verbenes presens-endelse mange steder går over til «-e» istedenfor det tradisjonelle «-a» («kaste» istedenfor «kasta»), slik at «-e» gjennomføres for presens av alle verb (også de sterke verbene har vanligvis «-e» i presens på Vestlandet). Denne tendensen nevnes fra Odda av Sørlie 1959, fra Stavanger av Omdal 1967 og Gabrielsen 1984 og fra Ålesund av Aarsæther 1984. Begge disse utviklingstendensene skaper viktige likhetspunkter mellom bymåla på Vestlandet og bokmålet, og tilsvarende avvik fra nynorsken.

I det østnorske språkområdet har de østtrønderske og nordøstlandske jamningsformene på «å-å» i infinitiver og svake hankjønnsord og «u-u» i svake hunkjønnsord inga framtid i bymåla. F.eks. heter det i trønderske bymål som regel å «værra», en «bråtta» (bråte) og ei «vækka» (uke), ikke «vårra, bråttå» og «vukku», som i de fleste bygdemåla i området (et unntak her er Røros). Mer oppsiktsvekkende er det likevel at det ser ut til at sjølv hovedkjennermerket på østnorske dialekter, *jamvektssystemet* — skillet mellom «jamvektsord» med bevart endingsvokal og «overvektsord» med redusert eller apokopert endingsvokal — i verb (infinitiv) og svake substantiv er i fare, i og med at det i mange bymål er en tendens til å erstatte jamvektsformene med overvektsformer. F.eks. nevner Dalen 1972 fra Trondheim former som «kåmm, læs» (v) istedenfor de tradisjonelle dialektformene «kåmma, læssa», og «fRu, uk» (ub.ent.) istedenfor «fRuggu, vækka». Derimot heter det fortsatt «bråtta, harra» o.l., med jamvektsformer i hankjønn.

Overgangen til apokoperte former i hunkjønnsordene og infinitiv innebærer selvagt en forenkling av systemet, men at dette ikke er den eneste drivkraften, ser en av for-

mer som å «læs» og ei «uk», med trøndersk endelse, men *bokmålsk stamme*. Hadde det bare vært et spørsmål om analogi fra overvektsordene, skulle vi vente former som å «læss» og ei «væk», men slike former forekommer ikke, så vidt jeg veit. Til grunn for nytrønderske former som «læs» og «uk» ligger opplagt bokmålsformene «lese» (uttalt på trøndersk) og «uke» like så vel som gamle trønderske overvektsformer. I Kristiansund holder den kløyvde infinitiven seg, ifølge Dalen 1972, men ikke kløyvinga i svake hankjønnsord, der både jamvekts- og overvektsordene får «-e» («stue, gryte» for bygdemåla «stua, gryt»). Den samme tendensen finner vi på Sunndalsøra (Jenstad 1983). Men på Nordmøre er det rimelig å anta at dialektene sørnafor – i Romsdal – spiller en rolle vsa. forenklingstendensen og bokmål.

Også på Østlandet finner vi tendenser til å gjennomføre overvektsordene på bekostning av jamvektsordene i bymåla. Også her er jamvektstypen i hankjønn – på «-u» («smiu») eller «-o» («bosoo») – så godt som forsvunnet fra bymåla, med unntak av «furu», som til gjengjeld er tatt opp i både bokmål og nynorsk. Den overgangen kan vi iaktta i dag i nyere bymål som målet i Bø i Telemark, der de yngste i Skjekkelands utvalg hadde en vesentlig høyere andel av former av typen «smie» enn de eldre, som vesentlig brukte former med «-u». Men også her kan det dreie seg om påvirkning fra nabodialektene i sør og vest.

Når det gjelder infinitiv og svake hankjønnsord, peker Dalene 1947 på at alle bymål i ytre Telemark bare har «e»-infinitiv, mens bygdemåla i allfall i den østre delen av området har kløyvd infinitiv. Derimot kan en også i bymåla finne enkelte jamvektsformer i svake hankjønnsord, f.eks. «bråta», ifølge Dalene. Elseth 1982 undersøkte bruken av en del dialektformer blant ungdommer på tettstedet Gullaug i Lier utover Drammen og jamvektsformene i infinitiv og svake hankjønnsord var blant dem som kom svakest ut. Også Skjekkeland 1980 registrerte en merkbar overgang fra jamvektsformer til overvektsformer i både infinitiv og svake hankjønnsord blant ungdom i Bø i Telemark. Det samme gjelder i Tønsberg, ifølge Gulbrandsen 1979, men enkelte jamvektsformer holder seg bedre enn andre. F.eks. brukte alle eller nesten alle av ei gruppe på ti ungdommer som Gulbrandsen undersøkte, infinitiver som «jørra, værra, kåmma», mens bare én brukte former som «drepaa» og «lesa». Også i Tønsberg synes jamvektsformene i svake hankjønnsord å stå noe sterkere enn i infinitiv.

Birkeland og Møller (1983), som undersøkte språket blant førti ungdommer i Groruddalen i Oslo, fant at ungdommene brukte jamvektsformer i bare vel en tredjedel av de infinitivene som er jamvektsinfinitiver i østlandske bygdemål. Jamvektsformene forekom vesentlig i frekvente ord som «jørra, værra, sitta, kåmma» eller «mårra, beta, maga», samt sammensetninger og faste uttrykk. Birkeland og Møller konkluderer (s. 182) med at: «Det ser [...] ikke ut til at jamvekt lenger er et regelmessig språktrekk blant ungdom på østkanten». I alle fall på Sør-Østlandet ser det altså ut til å være en klar, men ikke gjennomført tendens i retning av «e»-mål og bokmål i svake hankjønnsord og især infinitiv.

I pronomen er hovedtendensen at *kasusbøyninga* går ut i mange personlige pronomer som har kasusformer i bygdemåla. I 3. person hankjønn er den gamle trykktunge avhengige forma eller dativforma «hannom» eller «hono(m)» for det meste gått ut av bymåla. Den tilsvarende hankjønnsforma «henne(r)» o.l. står noe sterkere. Bl.a. forekommer den i østlandske bymål, men som regel bare som et alternativ til den opphavlige subjektforma «hu» («se på hu/henner»). I 2. person flt. har bygdemåla som regel kasusbøyning, med subjektformer som «di (de, dø)» og avhengige former som «dere (dør, där)» eller «dikka

(dekk, dakk(e(r))» o.l. Men i bymåla brukes som regel bare éi form, og det er vanligvis den tidligere avhengige forma – på Østlandet «dere» (jf. bokmål og riksma) og ellers i landet «dikka, dakk(e(r))» el.l. Ifølge Dalen 1972 har de fleste trønderske bygdemål «di – dakk(er)», mens bymåla har bare «dåkker». På Vestlandet har både Bergen og Stavanger bare forma «dåkker» mens bygdemåla har «de – dåke» el.l., og i nyere tid har Odda fått forma «dåkke» istedenfor det vanlige hardangerske «de – deko» (Sørli 1959). Den samme tendensen finner vi på tettstedene i fjellbygdene på Østlandet. I Byglandsfjord i Setesdal og på Fagernes i Valdres bruker de yngre bare formene «dykke» og «dikka», henl. (Bjørkum 1967). Også på Geilo i Hallingdal brukes «dikka» som eneform blant yngre (Venås 1977), og det samme er tilfellet i Rødberg i Numedal.

1. person flt. og 1. og 2. person ent. ser ut til å holde nokså godt på *kasusbøyninga*, men på enkelte tettsteder er det en tendens til forenkling også i disse pronomena, ved at subjektforma i 2. person og til dels også i 1. blir gjennomført som eneform blant ungdom. Bjørkum 1974 nevner denne tendensen fra Årdal, og Torp 1980 fra kystbygder og byer i Aust-Agder. Det samme har jeg fått opplyst er tilfellet i Rødberg i Numedal, der lærerne klager over at elevene har problemer med skillett mellom «jeg, du» og «meg, deg» i bokmål. Men skulle det hende at også denne siste festningen for *kasusbøyning* i norsk faller for forenklingstendensene, så vil det være ei utvikling stikk i strid med begge normalmåla.

Påvirkninger fra andre språkvarianter

Som sagt kan mange av de overgangene som ble nevnt ovafor, også skyldes påvirkning fra andre norske språkformer, først og fremst bokmålet, i tillegg til faktorer i dialekten sjøl, i og med at de som regel innebærer ei tilnærming til bokmålet, ofte også til nynorsken og andre dialekter. Men når det gjelder *enkeltsstående* ord og former, nyter det ikke å snakke om analogi eller «systemtvang»; da er påvirkning fra andre språkformer som regel den eneste mulige forklaringa. Og også enkeltsstående ord er utsatt for endringer i dialekten, og da som regel i retning av bokmål. Også på denne måten oppstår et skille mellom bymål og bygdemål. F.eks. har østlandsk bymål som regel formene «jæi, ikke, væTT, jemm», mens bygdemåla har «je, itte (ente), vøri, him (hem)». Og når bymåla som regel har forma «demm» istedenfor bygdemålas «domm» eller «dømm» i 3. person flt., så må det skyldes påvirkning fra den avhengige forma i bokmålet, sjøl om forma i bymåla brukes som eneform og ikke avhengig form. Når det gjelder spørrende pronomener og adverb, blir de gamle østlandsformene «(h)åkken, (h)å, (h)åffer» lite brukt i nyere bymål, og er for det meste erstattet av de tilsvarende bokmålsformene. Derimot holder den sørøstlandske forma «åssen» seg godt og brukes en del også i normalisert østlandsk talemål, og til og med i skrift (jf. at den er ei jamstilt hovedform i offisielt bokmål).

Mye av de samme tingene går igjen i bymålsbeskrivelser fra andre landsdeler. F.eks. nevner Elstad 1982 former som bl.a. «ikke, væTT, jæmm, da, se, si, vann, vær (pron.)» som typiske for nordnorske bymål, i motsetning til de tilsvarende bygdemålsformene «ikkje, vorre, heim, då, sjå, sei, vatt'n, kvar/kvar». Og Hatlebrekke 1980 nevner at bokmålsformene «vemm, va, vorrfarr, vilken» er kommet inn i dialekten i Vadsø de siste åra. Når det gjelder Vestlandet, så nevner Omdal 1979 bl.a. former som «se, si, vært (perf.part.), vær (pron.), noen, mye, åssen» og tilmed «dere» fra Høyanger, og fra Odda nevner Sørli 1959 de samme formene samt noen flere, bl.a. «vi» og «åss» istedenfor Hardangerformene «me» og «aoko». I trønderske bymål brukes gjerne «ikke» som trykktung

form, mens den gamle trønderforma «ittj» brukes trykklett («Ikke veit æ», men «Æ veit ittj»). Så det skulle være klart at bokmålet har stor gjennomslagskraft i allfall når det gjelder en del sentrale ordstammer i bymåla i alle landsdeler.

Normalisering av et mer generelt slag må en vel kalle det når de vestlandske konsonantgruppene «dl» og «dn», av eldre «ll» og «rn» eller «nn», som i «kadla» (kalle), «kvædn» (kvern) og «fidna» (finne), viser en tendens til å «gå tilbake til» — dvs. bli skifta ut med — «ll, rn» og «nn» i bymåla. I Stavanger fins rett nok iallfall former med «dl» i tradisjonelt bymål, men ifølge Gabrielsen 1984 viker de for former med «ll», og former med «dn» har forsvunnet helt. Den samme tendensen nevnes fra Time (Time 1974), Odda (Sørli 1959), og Os (Aarseth 1976). Tilmed i Årdal — som holder svært godt på det gamle målet — er tendensen merkbar ifølge Bjørkum 1974, sjøl om overgangen foreløpig bare har rammet noen enkeltstående ord (f.eks. «alle» for «adle» og «kårn» for «kådd'n») og ikke generelt. Også i nedre Hallingdal er det en tendens til å skifte ut tradisjonelle hallingformer som «hødd'n, karad'n» med former som «hønn, karan», ifølge Beito 1973, og Venås 1977 sier (s. 107) at flt.-formene på «-n» (istedenfor «-dn» eller «-tn») står sterkt blant de unge i hele dalen.

Noen forenkling kan disse overgangene neppe sies å føre til, men dermed er det ikke sagt at det dreier seg om påvirkning fra bokmål, iallfall ikke bare bokmål. Det kan også dreie seg om en påvirkning fra skriftspråket generelt (også nynorsk), eller fra andre norske talemål generelt, f.eks. Bergensdialekten på Vestlandet eller dialekten i sør og vest i Hallingdal. Det samme er trolig bakgrunnen når innskuddsvokalen i adjektiver (men ikke i verber) går ut i mange vestlandske bymål, bl.a. i Odda (Sørli 1959) og Årdal (Bjørkum 1974), der vi får «stor» for «store» (med tonelag 1) i ubestemt form entall felleskjønn. Unntatt er adjektiver på «-ete», f.eks. «tullete», og også det tyder på at bokmål og andre norske språkvarianter er mønstret for overgangen.

En liknende overgang skjer på Sør-Østlandet, i det «vikværske» språkområdet. Tradisjonelt har de fleste dialektene her fått «æ» der andre dialektene har «a» i trykklette stavelser, f.eks. i b.ent. hunkjønn («jentæ»), jamvektsininitiver og -hankjønnsord («jøræ, bråtæ»), pret. og perf. part. av «a»-verb («kastæ»), pres. av «a»-verb («kastær»), komp. og sup. av adjektiv («styggære, styggæst»), og flt. av hankjønnsord («båtær, båtæne»). Men som Gulbrandsen 1979 har vist for Tønsbergs vedkommende, blir «æ» i alle disse endelsene erstattet med «a» i bymåla, slik at vi får «jenta, jøra, kasta, båtane» osv. Foran «r» holder «æ» seg derimot, slik at det fortsatt heter en «fiskær» (m), han «fiskær» (pres.), «båtær» og «styggære». Ifølge Gulbrandsen er denne overgangen gjennomført blant yngre i Vestfold og nedre Telemark. Også i Østfold har bygdemåla vanligvis «-æne» i b.fl., mens byene har «-ane», ifølge Andersen 1978. Andersen omtaler denne overgangen som en «normalisering», mens Gulbrandsen mener den må skyldes påvirkning fra nabodialkene i sør og nord, og det virker mer sannsynlig. Bokmålet må anses for skyldfritt i denne sammenhengen, og at nynorsk skulle øve noen påvirkning på bymåla rundt Oslofjorden, virker ikke særlig sannsynlig. Så om dette skal kalles en «normalisering», er det ikke i forhold til «normalmåla» spesielt, men til norsk språk generelt.

En mer landsomfattende overgang i bymåla er tendensen til å bytte ut «æ» (eller «ø») med «øy» i fortid av sterke verb av typen «bryte», altså «brøyt» istedenfor «bræut». Tidligere fantes slike former bare i byer og kystbygder på Sør-Østlandet og Sørlandet, men i dag kan de forekomme iallfall blant ungdom i bymål over hele landet. På Nord-Østlandet er de ganske utbredt blant ungdom på Gjøvik (Tveit og Evensen 1984). På Vestlandet forekom

de ifølge Sørli 1959 så langt nord som i Odda alt i 50-åra, men «kjentes som sjargong». Seinere er de blitt omtalt fra både Trondheim (Dalen 1972) og Nord-Norge. Såleis sier Elstad 1982 at de forekommer både i Narvik og i Finnmarksbyene (se også Hatlebrekke 1980 om Vadsø). Dette er visselig ingen normalisering, men det er heller ikke en åpenbar forenkling, sjøl om Torp 1980 mener overgangen er analogisk etter mønsteret «bite — bæit». Det er mulig det er slik «øy»-formene opphavlig har oppstått, men når de i dag spreer seg til bymål over hele landet, må det være en påvirkning fra sørøstlandske dialekter. Men det bidrar sikkert til den store populariteten at formene passer godt som kompromiss mellom de gamle dialektformene med «æ» eller «ø» og de normaliserte formene med «ø», som jo også forekommer i de fleste byer — ei forklaring flere språkforskere har vært inne på.

Andre overganger

Til utviklinger som faller utafor de to hovedtypene forenklinger og normaliseringer hører først og fremst overgangen fra «rulle-r» til «skarre-r» på Sør- og Vestlandet. Rett nok er dette ikke (lenger) utelukkende et bymålsfenomen, men som bl.a. Foldvik 1981 viser, har overgangen begynt i byer og tettsteder og seinere spreidt seg til distrikte rundt — en tendens som fortsetter fremdeles. F.eks. har skarringa i nyere tid spreidt seg til Voss med utsangspunkt i Vossevangen, og tilmed fått fotfeste i tettstedet på Nordvestlandet, bl.a. i Florø. En annen vestlandsk «lydutvikling» i bymål og yngre bygdemål er at «affrikatene» eller konsonantgruppene «tj» og «dj», som i f.eks. «ittje» (ikke) og «liddja» (ligge), går ut i bymåla. I framlyd erstattes de av frikativene «kj» og «j», og i innlyd blir de som regel «avpalatalisert» til «k» og «g» (jf. pkt. a ovafor), og erstattet med frikativer når de ikke blir det (som i «ikkje»).

I Bergen har det dukket opp en helt ny lyd blant ungdom i den seinere tida. Det er nemlig «sjø-lyden» (her skrevet «S»), som tradisjonelt ikke forekommer i vestlandsk (istedenfor har man «sj»). I Bergen kan det altså hete «Sø» (eller «Sjø»), som på Østlandet, og ikke bare «sjø», som ellers på Vestlandet. Og ikke bare det, men lyden blir også blandet sammen med «kje-lyden» av enkelte, slik at det kan hete «Søre» og «iSSe» istedenfor «kjøre» og «ikkje». Denne sammenblandinga kan forekomme også i østnorske dialekter, men da bare som et forbigående fenomen i barnespråket. I Bergen ser det mer ut til å være en språkendring. Fenomenet er omtalt bl.a. i Johannessen 1983 (og dessuten i artikler i Mål og Minne 1980 og 1981, og i Språk og Språkundervisning nr. 4, 1986).

Bymåla og normalisert talemål

I det foregående har jeg omtalt åssen bymåla utvikler seg av bygdemåla og skiller seg fra bygdemåla. I denne prosessen har vi sett at bokmålet spiller en viss rolle, i tillegg til forenklingstendenser i bymåla sjøl. Men åssen står de eldre, etablerte bymåla seg andsynes det normaliserte, bokmålsprega talemålet som fins i de fleste større byer? De siste åra har vi fått en del undersøkelser av i det minste enkelte språktrekk i de store byene, som kan antyde et svar på det spørsmålet.

Bl.a. har Jahr (1976) undersøkt bruken av «tjukk l» i materialet til talemålsundersøkelsen i Oslo (TAUS), fordelt bl.a. på voksne og ungdom (hver av gruppene ble dessuten delt inn etter kjønn i gutter/menn og jenter/kvinner, og etter bosted i «øst», dvs. Vålerenga, og «vest», dvs. Frogner). Det viste seg da at de unge i alle gruppene brukte tjukk «l» mer enn de tilsvarende voksne gruppene, unntatt Frogner-jentene, som hadde samme prosent som

de voksne kvinnene (blant de voksne innbyrdes var det derimot slik at de yngre brukte mindre tjukk «l» enn de eldre, unntatt blant Frogner-kvinnene, der det var omvendt. Men denne gruppa brukte svært lite tjukk «l»). Sjøl om noen av ungdomsgruppene ble svært små (to stykker i noen av dem), kan en vel av dette slutte at tjukk «l» for tida går fram snarere enn tilbake i Oslo som helhet. Det skyldes trolig først og fremst at lyden etter hvert er blitt mer godtatt i normalisert talemål. Og at den dermed lettere kan brukes av kvinner. Men også blant de unge er det fortsatt slik at gutter på østkanten bruker mest tjukk «l» og jenter på vestkanten minst.

En annen ting som tyder på det samme, er at en i byen og særlig på vestkanten kan ha tjukk «l» i ord som har vanlig «l» i dialektene! Det gjelder ord som «klar, klasse, flott», som tradisjonelt ikke har tjukk «l» i Oslo bymål eller bygdemåla på Østlandet. Men når de i dag kan få en uttale med tjukk «l», må det være i analogi med ord som «klore» og «flå», som har tjukk «l» i østnorske dialekter. Det må bety at det fins en del personer som ikke er særlig fortrolige med tjukk «l» — iallfall ikke nok til å kjenne lydens forekomst i hvert enkelt ord — men som *går over til å bruke* (mer) tjukk «l», og som kommer «i skade» for å bruke den «for mye». Tjukk «l» sprer seg altså til stadig flere ord — men det gjelder vel å merke bare ord som også kan uttales med vanlig «l», dvs. ord med eldre «l». I ord med eldre «rd», som «gård, bord», forekommer tjukk «l» bare unntaksvis på Frogner ifølge Jahr — istedet brukes «r» — og det tror jeg en kan generalisere til normalisert Oslo-mål og østlandsk i det hele. Også for Tønsberg fant Gulbrandsen 1979 at de unge brukte mer tjukk «l» enn de eldre i ord som «støyler, blonder, utvikling», men mindre tjukk «l» enn de eldre i ord av typen «bord».

Et anna viktig skille mellom bymål og normaltalemål i Oslo (og de fleste andre byer) er endelsen «-a» andsyntes «-en(e)» eller «-et» i substantiver og verb. Western 1976 undersøkte dette trekket i b.ent. hankjønn («boka» — «boken»), b.fl. hankjønn («bakka» — «bakkene») og b.fl. intetkjønn («taka» — «takene») i TAUS-materialet, jamført med et materiale han sjøl hadde samlet inn fra to Oslo-skoler i de samme bydelene, Frogner og Vålerenga. I TAUS-materialet er tendensen i alle formtypene at folk fra Vålerenga bruker mer «-a» enn folk fra Frogner, og menn mer «-a» enn kvinner. De som bruker klart mest «-a»-former, er altså menn fra Vålerenga, og de som bruker minst, er kvinner fra Frogner. Særlig blant disse var prosenten av «-a»-former lav, og det var i det hele tatt få belegg på «-a»-former hos Frogner-informantene. Western trekker den konklusjonen at «-a-ending hører egentlig ikke hjemme i Frogner-målet», men det er etter mitt skjønn en overdrivelse. I hankjønn og intetkjønn fl. står rett nok «-a»-formene svært svakt på Frogner og ellers på «Vestkanten», her forekommer de vesentlig i noen få ord, som «gutta» og «penga» vsa. «gutt’ne, pengene» i hankjønn og «baNa, bæina (bena)» i intetkjønn. Men i b.ent. hankjønn hører «-a»-ending visselig hjemme i en rekke ord også i normalisert Oslo-mål, til dels som vanligste eller eneste form, f.eks. i ord som «kua, øya, jenta, hytta».

Den samme tendensen til fordeling av «-a»-former fant Western blant skolebarna han undersøkte. Men det som er interessant her, er at disse ungdommene brukte *flere* «-a»-former enn de tilsvarende gruppene i TAUS-materialet, særlig i b.ent. hankjønn, men til dels også i b.fl. hankjønn. Særlig i gruppa «kvinner/jenter fra Vålerenga» var forskjellen mellom de eldre og de unge stor; Vålerenga-jentene brukte om lag like mange «-a»-former i b.ent. hankjønn som guttene fra samme skole. I b.fl. intetkjønn hadde skolebarna derimot stort sett *færre* «-a»-former enn de voksne TAUS-informantene, men Western mener at materialet er for tynt til å gi et grunnlag for sammenlikning

på dette punktet. Den konklusjonen en etter mitt skjønn kan trekke av denne undersøkelsen, er at «-a»-formene går fram blant de unge i Oslo iallfall i b.ent. hankjønn, og det stemmer med mitt allmenne inntrykk av språkbruken her i byen. Det samme gjelder etter mitt skjønn «-a»-formene i pret. og perf.part. av «-a»-verb, som Western ikke undersøkte. Men det er påfallende hvor vanlige slike former er blant ungdom i Oslo-området i dag, også blant folk som ellers ikke snakker utpreget dialekt. Såleis var det disse dialektformene som sto sterkest av samtlige Elseth 1982 undersøkte i Lier.

En annen ting som viser at disse formene står sterkt, er at de sprer seg til byene på Nord-Østlandet, der bygdemåla har «-e» («har kaste» o.l.). Ifølge Bull 1980 (s. 14) bruker ungdom på Hamar i dag overveiende former på «-a». Det var ikke tilfelle på Gjøvik, ifølge Tveit og Evensem 1984, men også der forekom det en del «-a»-former i disse verbene blant de unge.

På Østlandet kan det altså synes som om en del sentrale dialektformer i bymåla er ekspansive andsynes de tilsvarende bokmålsformene. Enda tydeligere er denne tendensen i andre landsdeler. Fintoft og Mjaavatn 1980 undersøkte en del målmerker i Trondheim der bymålet skilte seg fra normalisert trøndersk, i forhold til en rekke sosiale inndelinger, bl.a. i eldre og yngre. Det viste seg da at det var klare forskjeller mellom aldersgruppene, stort sett slik at de yngste brukte mest dialektformer og de eldste minst. Størst var forskjellen i infinitiv der «fintrøndersk» har «-e» og Trondheimsdialekten apokope (Fintoft og Mjaavatn nevner ikke de tradisjonelle jamvektsinfinitivene, trolig fordi de ikke forekommer i materialet), pret. av «-e»-verb, der forskjellen er den samme («møtte» andsynes «møtt»), og 1. pers.ent., der variantene er «jei» og «æ». På disse punktene brukte de unge fra 82 til 95 % Trondheimsformer og sa altså overveiende «å kåmm» og «æ møtt», mens de gamle brukte ca. 50 % Trondheimsformer og sa like ofte «å kåmme» og «jei møtte». Denne undersøkelsen tyder klart på at Trondheimsdialekten stort sett er på frammarsj og «fintrøndersken» på retrett.

Noe tilsvarende synes å være tilfallet i Stavanger, ifølge Gabrielsen 1984, som undersøkte en del tilsvarende «skillemerker» mellom Stavanger-dialekt og normalisert stavangersk hos 30 ungdommer fordelt på kjønn og sosialgruppe. Også Gabrielsen regna ut «dialektprosenten» for de ulike gruppene, og fikk fram det velkjente mønsteret at «lavere» sosialgrupper bruker flere dialektformer enn «høyere» og gutter flere enn jenter. Men den samla prosenten av dialektformer var likevel svært høy for de fleste målmerkene — nær opp til 100 for formene «eg» og «ikke» (de tilsvarende normaliserte formene er «je» og «ikke»). For infinitiv lå den samla prosenten derimot på mellom 70 og 80 for dialektforma på «-a» andsynes den normaliserte forma på «-e»; særlig brukte jenter fra sosialgruppe 1 lite «-a»-infinitiv (30 % i uformelle situasjoner, mot 100 % for gutter fra sosialgruppe 3). Og for flt. av hankjønnsord på «-ar» og «-ane» var prosenten gjennomsnittlig bare vel 50 i uformelle situasjoner. Det kan henge iallfall delvis sammen med at det tradisjonelle skillet mellom endelsene «-er» og «-ar» i ub.fl. er ved å falle sammen i «-år», som Gabrielsen i utregninga slår sammen med «-er».

Her kan det altså være tale om ei dialektform som er på retur, sjøl om Gabrielsen ikke sammenlikner ungdommene med ei tilsvarende gruppe eldre. Slike dialektformer nevner Gabrielsen flere av, uten at det inngår i den aktuelle undersøkelsen, med prosenter osv. Det er for det meste ting som ble nevnt i pkt. 5 ovafor — «fisken» for «fisjen», «kaste» (pres.) for «kasta» o.l. Det er såleis en yngre utgave av bydialekten som lever videre i Stavanger — men den synes til gjengjeld å holde seg godt, i motsetning til det

tradisjonelle normaliserte talemålet i Stavanger. Gabrielsens konklusjon (s. 122, se også s. 107) er at det moderne bymålet («Stbm») «... utvider domenet sitt blant ungdommen. For ein større mengde språklige fenomen er det Stbm-varianten som fortrenger tilsvarende dht-variant («dht» = normalisert bytalemål, E.P.). Dht er eit talemål som er i opplysing som fullt utbygt språksystem blant ungdommen.»

Et liknende bilde kommer fram i Aarsæthers undersøkelse av talemålet i Ålesund (Aarsæther 1984). Også han skiller mellom en eldre og en yngre utgave av bymålet (henh. «basalt bymål» eller «folkemål», og «moderat bymål», s. 181–182), som skiller seg fra hverandre ved at den første har bl.a. former som «då, dæi, gata (b.ent), kasta (pres.)» – som bygdemåla på Sunnmøre – mens den siste har «da, dæmm, kaste». Former som «då» og «gata» er ifølge Aarsæther (s. 210) «på veg ut av bymålet», slik at det også her er en lett revidert utgave av dialekten som lever videre, men som til gjengjeld står sterkt andsynes det normaliserte bytalemålet. Ifølge Aarsæther (s. 210) står reine standardformer svakt blant ungdommen i Ålesund, og brukes vesentlig av eldre fra «høyere» sosiale lag. Blant de unge er det små språkforskjeller, og ungdomsspråket i Ålesund kan karakteriseres som «folkemål med visse innslag av moderat dialekt» (s. 209).

Konklusjon

Åssen skal en så tolke alle disse enkelhetene? Hva er det som foregår i byene våre? En ting er at bymåla på enkelte punkter fortsetter å utvikle seg, stort sett i retning av bokmål, sjøl om det også forekommer endringer i stikk motsatt lei. En hovedårsak til denne utviklinga, vsa. av forenklingstendenser i bymåla sjøl, er trolig påvirkning fra bokmålet, kanskje særlig i dets talte form – de normaliserte bytalemåla. En slik påvirkning er bare å vente mellom to språkformer som lever i så nær kontakt med hverandre, ikke minst i ei tid da gamle sosiale skiller brytes ned. Men det bør understrekkes at påvirkninga er *gjensidig* og ikke ensidig. Den går også den andre veien; heller ikke normalisert talemål er uforanderlig og evig gylldig. I det hele tatt kan det se ut til at det tradisjonelle skillet mellom et «gatespråk» eller bymål og et «dannet» eller normalisert talemål i byene er ved å utjevnes, og at disse to gamle sosiolektene holder på å blandes og gå opp i et nytt og enhetlig bymål. Ett symptom på denne språkblandinga er at det etter hvert blir vanskelig å finne de to variantene i sin «reine» eller tradisjonelle form, i allfall blant ungdom. Et anna er den vekslinga mellom forskjellige former som ble nevnt ovafor som typisk for bymål – at en og samme person bruker både dialektformer og normaliserte former, enten om hverandre eller som stilistiske varianter, og veksler mellom former som «høR» og «hull», «eg» og «jæi», «ikkje» og «ikke», «gadå» og «gad'n», osv.

Hva som vil komme ut av denne babylonske språkforvirringa, er ikke godt å si, men det kan se ut til at bymåla er ekspansive i sin nye skikkelse, slik at utjamninga skjer mest på bekostning av det normaliserte bytalemålet. Ifølge Sandøy 1982 (s. 15) er det bydialektene som er på offensiven, ikke normalisert talemål, og særlig de tre siste undersøkelsene som ble nevnt – fra Trondheim, Stavanger og Ålesund – synes å støtte denne påstanden. Her går det fram at hovedtrekkene i de tradisjonelle bydialektene holder seg godt, sjøl om mange enkeltstående ordformer lånes inn fra bokmålet. Det samme kan ikke sies om det tradisjonelle normaliserte bytalemålet, i allfall ikke i disse byene. Ifølge Gabrielsen 1984 lever det normaliserte Stavanger-målet hos ungdommen bare videre som til dels valgfrie elementer («substrat») i den moderne bydialekten,

slik at en i allfall hos ungdommen kan snakke om *ett* Stavanger-mål – rett nok med valgfrie former – som har mest til felles med det gamle Stavanger bymål og er en sørvestlandsk dialekt, klart forskjellig fra bokmål.

Dit hen er det nok lenge til vi kommer i Oslo. Rett nok foregår det trolig ei tilnærming mellom «Østkant» og «Vestkant» blant ungdommen også her, men mange forskjeller består, og det er ennå langt fra at vi kan snakke om noe enhetlig Oslo-mål. Enda mindre kan vi si noe om åssen et slikt Oslo-mål vil bli. Men det er vel neppe for dristig å spå at det vil omfatte tjukk «» og «a»-former i allfall i hunkjønnsord, trolig også i verb – men kanskje ikke jamveksformer bortsett fra enkelte relikter. For min del tror jeg også at normalisert talemål står langt sterkere, og vil prege framtidas talemål mer, på Østlandet og særlig i Oslo enn i de andre landsdelene. I det hele tatt må vi nok regne med fortsatt «målbryting» mellom dialektformer – både eldre og nyere – og bokmålsformer i lang tid framover, både i Oslo og i andre større bysamfunn. Det ser altså ut til at det vil bli oppgaver nok for bymålforskere i framtida og!

Litteratur

- Andersen; Birger A. (1978): Utsyn over målføra i Østfold. I bindet om Østfold i serien Bygd og by i Norge (1978).
- Beito, Olav T. (1973): Drag av utviklinga i hallingmålet dei siste mannsaldrane. I Beito og Hoff 1973.
- Beito, Olav T., og Hoff, Ingeborg (red.): Frå norsk målføregranskning (1973).
- Berntsens, M., og Larsen, Amund B. (1925): Stavanger Bymål.
- Birkeland, Ragnhild og Møller, Per Erik (1983): Ikke akkurat dialekt da, men mer sånn sleng liksåm- (Utrykt hovedoppgave ved Nordisk institutt i Oslo).
- Bjørkum, Andreas (1967): Vert dei norske målføri borte? I Syn og Segn nr. 73, 1967.
- Bjørkum, Andreas (1974): Generasjonsskilnad i indresognsmål.
- Bull, Tove og Jetne, Kjellaug (red.): Nordnorsk (1982).
- Bull, Trygve (1980): Språket i Oslo.
- Dalen, Arnold (1972): Trøndermåla. I Dalen og Stemshaug 1972.
- Dalen, Arnold, og Stemshaug, Ola (red.): Trøndermål (1972).
- Dalene, Halvor (1947): Bymål og bygdemål i ytre delen av Telemark fylke. I Maal og Minne 1947.
- Dalene, Halvor (1979): Porsgrunnsmålet. I Vikør og Wiggen 1979.
- Elseth, Berit Brenden (1982): Talespråk og normer. Ei sosiolinguistisk undersøking av talemålet til en del barn og ungdommer i Lier (utrykt hovedoppgave ved Nordisk institutt i Oslo).
- Elstad, Kåre (1982): Nordnorske dialektar. I Bull og Jetne 1982.
- Fintoft, Knut, og Mjaavatn, Per Egil (1980): Språksosiologiske forhold i Trondheim bymål.
- Foldvik, Arne Kjell (1981): Realisasjonen av r i norsk. I Jahr og Lorentz 1981.
- Gabrielsen, Finn (1984): Eg eller je? Ei sosiolinguistisk gransking av yngre mål i Stavanger.
- Gulbrandsen, Per P. (1979): Hvor går de østnorske bymåla? I Vikør og Wiggen 1979.
- Hatlebrekke, Hildur (1980): Et bymål i nord. I Talatrostens (utg. Norsk målførerarkiv) 1980.
- Iversen, Ragnvald (1918): Syntaksen i Tromsø bymåla.
- Jahr, Ernst H. (1976): Litt om bruk av tjukk l i Oslo bymål. I Ryen 1976.
- Jahr, Ernst H., og Lorentz, Ove (red.): Fonologi/Phonology (1981).
- Jenstad, Tor Erik (1983): Eit nytt sentrumsmål veks fram. Drag frå talemålet til ungdom på Sunndalsøra.
- Johannesen, Stig Helge (1983): Om «skjendisar» og «chipsreiarar». Bruken av sje- og kje-lyd i bergensmålet. I Talemål i Bergen nr. 1, 1983.
- Johnsen, Arnulf (1942): Kristiansands bymål.
- Larsen, Amund B. (1907): Kristiania bymål. Vulgærsporet med henblik på den utvungne dagligtale.
- Larsen, Amund B., og Stoltz, Gerhard (1912): Bergens bymål.
- Omdal, Helge (1979): Høyangermålet – en ny dialekt. I Vikør og Wiggen 1979.
- Omdal, Helge (1967): Noen karakteristiske trekk ved det høgere talemålet i Stavanger – jamført med folkemålet. I Maal og Minne 1967.

Normer for norsk som andrespråk

Av Olaf Husby

I denne artikkelen drøfter Olaf Husby hvilken variant eller hvilke varianter av norsk en bør basere seg på i undervisninga av norsk som andrespråk for innvandrere eller andre som ikke har norsk som morsmål. Artikkelen har før stått i «Kontaktblad for norsk som andrespråk/fremmedspråk i Norge» nr. 2 - 1986, men den er lite kjent og debattert — trass i at den reiser viktige prinsipielle spørsmål som det etter hvert haster med å få diskutert og avklart. Derfor trykker vi artikkelen om igjen her, med tillatelse fra forfatteren. Olaf Husby arbeider ved Institutt for anvendt språkvitenskap, Universitetet i Trondheim.

Som lærer i norsk som andrespråk er en ofte vitne til elevenes frustrasjon etter at de på egen hand har begynt å bruke det nye språket de har lært seg. Elevene går fra klasserommet hvor de i tilrettelagte situasjoner får mulighet til å utprøve sin kommunikative kompetanse, og ut i samfunnet hvor de i ekstreme tilfeller verken forstår eller blir forstått. Deres kompetanse viser seg nærmest å være en illusjon. Det ligger så mange gitter mellom klasserommets og samfunnets språk at kommunikasjonen må begrenses til nærmest trivuelle tema. Går en utover disse temaene er resultatet ofte kommunikasjons-sammenbrudd som selv om det rammer begge parter, vil ha de sterkeste negative konsekvensene for den som prøver å tilegne seg språket. Nordmenn kan jo norsk, så inntrykket av utlendingenes utilstrekkelighet vil feste seg hos begge. På den måten kan entusiasmen elevene viser i klasserommet ofte bli snudd til fortvilelse. Graden av frustrasjon ser på en måte ut til å være relatert til den fonologiske og lingvistiske avstanden mellom klasseromspråket og språket i samfunnet rundt. Med andre ord har jeg en mistanke om at dette problemet øker i takt med i hvor stor grad talemålet på innvandrernes/flyktningenes nye heimplass avviker fra lærebok- og lærerspråket som begge oftest ligger relativt nær bokmål. Elevene vil altså oppleve en motsigelse mellom klasseromsspråket og det lokale talemålet.

Litteraturliste (forts. fra forrige side.)

- Ryen, Else (red.): Språk og kjønn (1976).
Sandøy, Helge (1982): Grammatisk utvikling i norsk talemål i dag. I Mål og Makt nr. 3, 1982.
Skjekkeland, Martin (1980): Bømålet i går og i dag: rapport fra ei språkgeografisk og språksosiologisk granskning.
Sørlie, Mikkel (1959): Om Odda-målet i dag. I Maal og Minne 1959.
Time, Tor (1974): Målbryting på Jæren. I Syn og Segn nr. 80, 1974.
Torp, Arne (1980): Samanheng mellom fonologi og morfologi i lys av tri døme frå norske dialekter. I Maal og Minne nr. 3—4, 1980.
Torp, Arne (utrykt artikkel): Bygdemål og stasjonsbymål.
Tveit, Tone og Evensen, Age (1984): TÅG. Talemålsvariasjon å gjøvikensere (utrykt hovedoppgave ved Nordisk institutt i Oslo).
Venås, Kjell (1977): Hallingmålet.
Vikør, Lars S., og Wiggen, Geirr (red.): Språklig samling på folkekåls grunn (1979).
Western, Knut (1976): A-endinger og kjønn. I Ryen 1976.
Aarseth, Arne (1976): Når innflyttarmålet vinn. I Syn og Segn nr. 82, 1976.
Aarsæther, Finn (1984): — E syns alle folk snakka likt e! En studie av talemålsvariasjon i Ålesund bymål (utrykt hovedoppgave ved Nordisk institutt i Oslo).

Språkvarianter

Jeg har ovafor nevnt en rekke språkvarianter som omgir ikke-norsk-talende personer:

1. klasseromsspråket
2. språket i samfunnet rundt
3. lærebokspråket
4. lærerspråket
5. bokmål — riksma (dette punktet vil også inkludere boknært nynorsk i den grad denne varianten læres inn som andrespråk).
6. det lokale talemålet (dialekten)

En hierarkisk rekonstruksjon av oversikten ovenfor vil se slik ut:

1. Elevspråk (skrevet, talt)
2. Lærerspråk (skrevet, talt)
3. Lærebokspråk (skrevet, talt)
4. Lokal dialekt (talt, unntatt når den faller sammen med punkt 5 nedenfor)
5. Riksnormal¹ (skrevet, talt)

Variantene 2—5 vil kunne innbefattes i begrepet «målspråk», og her er vi ved kjernen av problemet: Framstillinga ovafor illustrerer at *det aldri har vært gitt en presis definisjon av «målspråk» for norsk som andrespråk*. Dette registrerer en lett ved å konferere gjeldende læreplaner for grunnskole og videregående skole. En finner ingen nærmere presisjon der. I praksis har det likevel vokst fram et modus vivendi som jeg vil kalle «*talt bokspråk*». Min unanserte påstand er at det er denne «standarden» vi lærer elevene. Men er dette den varianten som gagner elevene best? Daglige erfaringer slik de er skildra i innledninga av denne artikkelen skulle vel tilsi et negativt svar. En står altså her overfor en situasjon der «målspråk» må gis et mer presist innhold. Hvilken språkform skal være elevenes målspråk? Uansett hvilket svar en gir, vil det få vidtrekkende konsekvenser: pedagogiske modeller, utforminga av lærermedler osv.

Målspråk

Som vi har sett vil innholdet av begrepet «målspråk» variere. Grovt sagt kan en si at det er betegnelse på den språkforma elevene skal tilegne seg. Det kan presiseres nærmere til:

1. lærebokspråk (med sine sosioøkonomisk betingede varianter)
2. den lokale dialekten (i den grad den er et enhetlig system)
3. riksnormalen
4. lærerspråket

- Målspråkvariantene ovenfor avviker fra hverandre langs dimensjonene
 - geografisk plassering
 - sosial plassering
 - sosial rolle
 - sosioøkonomisk status
 - inntekt
 - yrke
 - utdanning
 - kjønn
 - alder
 - kommunikasjonssituasjon
 - grad av formalitet
 - antall talere
 - taletempo
 - diksjon
 - presentasjonsmedium/-måte
 - (samttale, TV, telefon, bok)
 - kulturelt betinga språkrelevante elementer
 - (kroppsspråk, samtaleavstand, stemmestyrke...)

I tillegg bør en ta med utenforliggende forstyrrende elementer som støy f.eks.

Det «talte bokspråket» vil ut fra dette avgrenses ved i tilknytning til «standard østnorsk» med et mulig unntak for intonasjon. Sosioøkonomisk vil det reflektere karakteristikkene i Vanviks definisjon. De andre dimensjonene ovafor bestemmes av klasseromssituasjonen som kommunikasjonssituasjon. En nærmere beskrivelse av den følger seinere.

Elevspråk²

Elevspråk er det språklige repertoar som til enhver tid er innbefatta i elevenes kompetanse. Det er her altså snakk om både et aktivt og et passivt aspekt. Elevspråket vil variere både innafor elevgruppa og for den enkelte elev over tid. Analyser av dette språket vil ha både en synkron og en diakron dimensjon.

Lærerspråk

Det er flere grunner til å sette opp en egen kategori kalt lærerspråk. Undersøkelser³ viser at lærere i kommunikasjon med elever forenkler språket langs en rekke dimensjoner. Denne «optimaliseringsprosessen» skjer bl.a. ved at språket relateres til elevenes nivå for å oppnå størst mulig grad av forståelse. En bør nok undersøke om det som skjer *virkelig* er ei optimalisering. Læreren har trolig dette som målsetting, men det er ikke det samme som å si at det er det som faktisk skjer. Lærerspråket er altså prega av liten grad av kompleksitet og et snevrere grammatiske register. Dette er manifestert ved

- kortere setninger
- lav underordningsgrad
- enkle nominal- og verbalfraser
- avgrenset vokabular, justert etter elevenes vokabular, tematisk avgrenset
- styrt bruk av språkfunksjoner, enkelte vil være overrepresentert, andre under-representert
- større forutsigbarhet
- lav talehasighet
- få reduksjons- og assimilasjonstilfeller
- boknært talemål⁴, sterkt influert av skriftbildet (hyperkorrekt uttale)
- unaturlig realisering av lydsegmenter (ekstrem lengde og runding)
- unaturlig prosodiske karakteristikker (lav talehastighet

- fører til unaturlig trykkplassering, i mange tilfeller på hvert ord)
- mange gjentakelser
- stor grad av redundans (tavlebruk, miming, geberder)
- mange pauser
- lærerstyrt turtaking
- relativt faste konversationsmønster
- metakommunikative aktiviteter (kommentarer til språkbruk, påbud om å utføre språkhåndlinger osv.)
- stor grad av forutsigbarhet pga. ritualiserte kommunikasjonsmønster
- grammatiske, fonologiske, leksikalske prosesjoner i takt med lærebokas/kursets prosesjon

Elevenes forståelses-spekter vil innsnevres tilsvarende. En norskvariant som er karakterisert ved punktene ovafor, avspeiler bare en del av det totale språklige repertoaret. Ved at dette er den eneste språkvarianten elevene systematisk trenes i, vil deres kompetanse bli avgrensa av de nevnte vilkåra, og de vil kunne få vansker med å tolke og forstå vesentlige deler av norsk. Denne språkvarianten blir derfor grunnlaget for elevens utvikling av avgrensede produktive og perceptoriske ferdigheter.

Det overordnede målet må være at elevene må trenes i å forstå og bruke en språkvariant som er videre definert enn den som er nevnt ovenfor. Dette krever selvsagt egne pedagogiske opplegg. Det paradoxale er at også denne læreprosessen vil være lærerstyrt. Det betyr at vi som lærere bør diskutere hvordan dette bør gjøres, og ikke minst: *Hvilken språkform skal vi bruke i undervisningen?*

Det vil være feil å hevde at lærerspråket er en homogen kategori. En vil finne både intra- og interpersonell variasjon. Oversikta ovafor understrekker at den individuelle lærers språk forandrer seg over tid ved at det hele tida justeres til det som antas å være elevenes nivå. I tillegg vil det være forskjell fra lærer til lærer både med hensyn til type og grad av optimalisering og at modifiseringa skjer på et dialektalt og sosoilektalt grunnlag. For meg ser det ut til å være et gjennomgående trekk ved lærerspråket at suprasegmentale trekk som har sin basis i lærerens personlige, dialektalt baserte talemål beholdes og således unndrar seg normering. Det gjelder først og fremst intonasjonsmønsteret (og realiseringa av tonelag 1 og 2). Trykkplassering vil jeg anta retter seg etter standard østnorsk uttale. (Min egen situasjon kan kanskje illustrere dette: Helgelending som bor i Trondheim og underviser utlendinger i norsk. Mitt lærerspråk må nærmest klassifiseres som «talt bokmål med nordnorsk intonasjon» («kommunal-nordnorsk»).) Når det gjelder faktorer som sørpreger lærerspråket kunne en altså føye til på lista ovafor at lærerspråket er et talt bokmål på et dialektalt substrat.

Lærebokspråket

Antydningsvis kan en si at det som sørpreger lærebokspråket er et relativt konservativt formverk. Det utmerker seg ved stort fravær av tillatte dialekt-nære sideformer som «dama», «golvet», «bleik», «blaut», «har hoppa», «alle skihoppa» osv. Syntaktisk er det også prega av enkle konstruksjoner, leksikon er også innsnevra.

Progresjonen i læreboka bestemmer introduksjonen av nye syntaktiske og leksikale enheter. Morfologien synes imidlertid å holde seg til de først introduserte formene.

Hva hindrer forståelse?

Elevenes frustrasjon er ikke bare forårsaka av deres manglende eller utilstrekkelige forståelse av hva nord-

menn sier, men også av nordmenns manglende forståelse av elevenes tale. Når det gjelder nordmenn kan en si at språklige avvik som sprenger rammene for det en finner representert i landets totale språklige register, vil kunne medføre manglende forståelse av budskapet. Noen regelbrudd tolereres i større grad enn andre. En må trolig også trekke inn holdninger/stereotypier som aktivt virkende positive og negative faktorer.

Hvordan løser en disse problemene?

På hvilken måte skal en kunne gi elevene et norsk talemål som

1. gir dem mulighet til å forstå talemålsvarianten som brukes
 - a) på stedet de bor
 - b) i radio og TV
 - c) av nordmenn som snakker en avvikende dialekt
2. er forståelig for nordmenn generelt.

I utgangspunktet vil jeg stille spørsmålstege ved om et talt bokmål på dialektalt substrat skal være den eneste talemålsvarianten elevene blir presentert for i klasserommet. Spørsmålet er da: Hvilke alternativ finnes? Ei liste over mulige løsninger bør i allfall inneholde disse punktene:

1. Bokmål over hele landet
2. En modell basert på
 - a) bokmål i kommuner der dette er administrasjonspråk
 - b) nynorsk i kommuner der dette er administrasjonspråk
3. En variant basert på regionalt talemål, dvs. «talt bokmål/nynorsk på dialektal bakgrunn» med bruk av tillatte sideformer for å gjøre lærerspråket så dialekt-nært som mulig. En kan kalle dette en «*utvida regional variant*». Denne modellen åpner for tillatte sideformer innafor syntaks, morfologi og leksikon som
 - «mannen sin hatt»
 - «sola», «pla», «kasta»
(av å kaste)
 - «ho», «glunt», «rettleiring»

Når det gjelder utalen ville denne modellen åpne for bl.a. palatale realiseringer i ord som «mann» /mainn/, «kall» /kail/ og andre særtrekk en måtte finne i de ulike dialekten.

4. En variant basert på regionalt talemål som ovenfor, men med identiske ordformer over hele landet. Dette vil kunne benevnes som «talt bokmål på dialektal grunn.» Denne beskrivelsen vil jeg anta passer på dagens situasjon⁵. En kan kalle dette en «*innsnevra regional variant*».
5. Modell basert på dialektalt talemål. En vil her kunne skille ut to varianter:

- a) lærerspråket er identisk med lærerens dialekt, men ulikt den lokale dialekten
 - b) lærerspråket er likt den lokale dialekten
6. Modell basert på det totale inventar av syntaks, morfologi, leksikon og fonologi en finner i Norge. Ulf Teleman⁶ sier i «Dansk-svenska som dialekt. En strategi och en snabbkurs i svenska uttal» (for dansker) at i undervisningen bør «energin kraftsamlas till sådana uttalsskilnader som inte eller bara i ringa mån kan beläggas i riksspråket eller i dess dialektala varianter ... Vi bättar alltså i undervisningen för en slags svensk blanddialekt, där riksspråkliga drag och drag från olika dialekter mycket väl kan samsas. Den enda ledstjärnan är att entydiga signaler på utländskhet undviks ... (Språket) ... som byggs upp efter denne princip är visserligen inte identisk med någon svenska svenska ...

(Jag tror) ... att en fonetisk kod som inte rymmer entydig utländska inslag kommer att uppfattas som en svensk dialekt eller snarare som en dialektalt färgad variant av det svenska rikstalspråket. Min första princip för uttalsundervisningen blir alltså: Det som duger åt svenskan duger åt danskan.»

Denne modellen ville tillate f.eks. ikke-retrofleks realisering av r+dentaler slik at ordet «fart» kunne uttales /farrt/ og ikke /fart/. Dersom en regner samisk norsk som dialekt, vil f.eks. uaspirede lukkelyder i trykksterke stavinger kunne aksepteres. En ville også ha større spekter når det gjelder akseptable vokalrealiseringer bl.a. når det gjelder /u/. (NB: Itakisme i Solørdistriktet!!).

Hvilken norm gir de beste kommunikative forhold?

I utgangspunktet vil jeg avvise alternativene 1, 2, 4 og 5. Alternativene 1, 2 og 4 vil *sementere skillet mellom talt og skrevet norsk*. En vil befinner seg i en situasjon som er lik den nåværende. Alternativ 5 vil være for svevert etter min mening, idet den avgrenser kompetansen til å gjelde en dialektvariant som, om denne modellen ble valgt, måtte være det lokale talemålet. Læreren måtte her bruke den lokale varianten som undervisningsspråk. En ville også få store problemer med utforming og produksjon av lærebøker som måtte utgis i egne dialektale varianter.

I valg av modell må en ta hensyn til *hvilke regelbrudd som er vanskeligst å forstå eller som er minst akseptable*. En må ta hensyn til språkets sosiale signalfunksjoner. Den normen en velger må tilfredsstille følgende kriterier:

Forståelighet. Uansett regional språkbasis må språket være forståelig for nordmenn og andre norske talende. Normen må inneholde et element av *overregionalitet*.

Faktisk språkbruk. Det må ha sin basis i norsk slik den er talt av nordmenn. Etter min mening er det ikke nødvendig å avgrense dette til en sosioøkonomisk definert gruppes tale («dannet østnorsk»).

Frekvens. Språkformene som velges må være så frekvente at de er allment kjent for nordmenn.

Systemoverensstemmelse. Språkformene må stemme overens med det repertoar en finner i norsk språk. Når det gjelder talt norsk vil resultatet variere avhengig av om en velger alternativ 3 eller alternativ 6 ovenfor. Alternativ 3 tillater bare variasjon innafor det lokale fonologiske system, mens alternativ 6 åpner for det totale spekter av realiseringer en finner innafor norsk. Når det gjelder skriftlig norsk vil resultatet være det samme.

Som det går fram av dette er alternativene 3 og 6 de eneste akseptable sett fra mitt synspunkt. En videre diskusjon ville bringe inn nye momenter, og jeg vil derfor ikke ta et bastant standpunkt før en eventuell diskusjon er avslutta.

Fonologien og morfologien er de språktrekkene som har sterkest sosial signaller. I Norge har tradisjonell norm-debatt primært dreid seg om fonetisk/fonologiske og morfologiske spørsmål og kanskje mindre om syntaktiske og leksikalske (jeg ser da bort fra debatten om signalord av typen «efter», «nu» osv.).

Det er derfor ikke nye synspunkter som bringes inn på banen her. Det nye er at diskusjonen gjelder norsk som andrespråk.

Den språklige stimulans og input i undervisningssituasjonen er blant de viktigste faktorene under tilegnelsen av et nytt språk. Ved å bruke et innsnevra språksystem, inn snevers elevenes perceptive og produktive kompetanse. Lærerspråkets avgrensa realiseringsemner er så lite frekvent i samfunnet at det hindrer elevene i å forstå språklig ytringer som i form og innhold overskridere de nevnte

(Forts. side 23)

Hvor går språkutviklinga i Skandinavia?

Bokmelding av Arne Torp

Hovedinnholdet i årets nummer av *Språk i Norden* er innledningsforedragene fra det 33. nordiske språkmøtet i Jyväskylä. Hovedtema her var «Normeringen av det offentlige talespråket». Om dette emnet finner vi bidrag fra alle de fire skandinaviske landa, mens Island og Færøyene denne gangen fullstendig glimrer med sitt fravær i årsskiftet.

For øvrig inneholder heftet bl.a. artikler om nye ord i nordisk (v/Einar Lundeby), om nabospråksforståelse (v/Ulf Teleman), om nabospråksundervisning (v/Jørn Lund), foruten som vanlig rapporter om språksam arbeidet i Norden, omtaler av ny nordisk språklitteratur og lister over nye ordbøker.

I denne omtalen av innholdet i årets utgave av *Språk i Norden* vil jeg konsentrere meg om foredragene fra det nordiske språkmøtet. Jeg vil også prøve å sammenligne tilstanden i de andre nordiske landa slik den skildres av foredragsholderne, med forholda i vårt eget land. På den måten håper jeg å kunne gi leserne en idé om likheter og forskjeller mellom Norge og nabolanda på dette området.

Jeg regner derimot med at de fleste som leser dette bladet, er relativt godt orientert om tilstanden her i landet, og jeg kommer derfor ikke til å gå nærmere inn på Kjell Venås' bidrag, som har tittelen «Dialekt og talemålsnormalisering i skulen».

Finland

«Normer för det offentliga talspråket» har finnen Esko Koivusalo kalt sitt foredrag. For en som ikke forstår et ord finsk og heller ikke vet stort om dette for oss andre nordboere ganske eksotiske språket, er det interessant å lese om den brytningen som han i dag mener å kunne konstatere mellom *allmånspråk* eller *riksspråk* (på finsk *yleiskieli*) og det han i foredraget sitt har gitt den svenske betegnelsen *pratspråk* (finsk *juttelukieli*).

Den beskrivelsen som Koivusalo gir av det finske skriftspråkets opprinnelse, minner på flere måter om nynorskens ophav: Det bygger ikke på én bestemt finsk dialekt, men er tenkt som en slags fellesnevner for dem alle; det er dessuten sterkt puris-

tisk når det gjelder ordforrådet på samme måten som det eldste landsmålet var det.

Så langt går likheten med nynorsken, men heller ikke lenger. For mens det i Finland utviklet seg et «dannet» rikstalspråk på grunnlag av det «konstruerte» skriftspråket, så har det i Norge som kjent aldri vokst fram større grupper som bruker nynorsk som muntlig språkform. Denne forskjellen har naturligvis mange årsaker - en av dem er åpenbart den at den finske overklassen, som ennå på 1800-tallet for en stor del var svensk-språklig - etter hvert gikk over til finsk av nasjonalistiske grunner. Noe tilsvarende skjedde som vi vet ikke med «de conditionerede» her i landet (da kanskje bortsett fra de såkalte Bergensmålmennene) - om så hadde skjedd, ville nok målfolkets utoptiske visjon om «nynorsken som einaste riksmål i landet» vært langt fra noen utopi i dag.

Som kjent er svensk i dag på ingen måte noen trussel mot finskens ledende stilling i det finske samfunnet. Derimot hevder Koivusalo at det tradisjonelle finske standardspråket - som er enerådende i skrift og som ofisielt talespråk - i vår tid trues av en «indre» fiende, nemlig det såkalte *pratspråket*.

Hva er så dette «pratespråket» for noe? Ifølge Koivusalo er det ungdomsspråket i Helsingfors som «håller på att bilda ut sig som allmänt pratspråk över hela Finland». Og plutselig skjønner man at språksituasjonen i Finland kanskje allikevel ikke er så ulik den vi har i resten av Skandinavia, enda om språket i seg sjøl naturligvis er svært forskjellig. Danske språkforskere har f.eks. lengst konstatert at københavnske uttaleformer, som ofte går helt på tvers av skriftspråket, sprer seg med rekordfart over hele kongeriket, og i vårt eget land ser vi også at ord- og bøyningsformer som har støtte i folkelig Oslo-mål, hevder seg stikk i strid med begge de offisielle skriftmåla - tenk bare på fortidsformer som *brøyt* eller ei flertallsform som *gutta*.

Forskjellene mellom *allmånspråk* og *pratspråk* viser seg først og fremst i at en del bøyningsformer er for-

skjellige i de to variantene - bøyninger er det som kjent flust av i finsk. Forskjellen mellom de to språkformene er imidlertid slett ikke avskrekende stor, i alle fall å dømme etter det eksemplet som anføres i foredraget, og noen forståelsesproblemer vil derfor helt sikkert aldri oppstå. Derimot er det jo velkjent at til og med minimale forskjeller kan være vesentlige dersom de har sosiale konnotasjoner, og det gjelder ifølge Koivusalo fremdeles til en viss grad for de to variantene av finsk talespråk:

«Språkgemenskapens eldre åldersgrupper låter sig ikke overtalas att i offentliga sammanhang acceptera ett språk som väsentligt avviker från vårdat rikstalspråk. Ändringen kan ske bara långsamt i takt med generationsväxlingarna.»

Som «språkvårdare» (Koivusalo er sjef for Finska språkbyrån) mener han derfor det må være riktig i dagens situasjon å anbefale «en moderat konservativism». Men bemerkningen om de «äldre åldersgrupper» tyder unektelig på at denne tilstanden snart vil kunne bli en annen.

Danmark

Den danske språkforskeren Jørn Lunds foredrag beskjæftiger seg med et emne som opptar mange også her til lands, nemlig *Sproget i radio og TV*. Her er det selvfølgelig mye man kan nikke gjenkjennende til, som når han f. eks. peker på den store forskjell mellom det muntlige «pratespråk» (for å bruke Koivusalos term) man i dag møter i svært mange radio- og TV-programmer, og det «klokke-rene rigsmål» og den stive oppleserstilen som dominerte programmene i radioens barndom.

Her i landet er det jo påtagelig hvor mye mer man i dag hører av dialekttale også hos NRK-medarbeidere på riksnettet når de ikke leser opp av manuskript (og det er det som kjent langt mindre av enn før). På dette punktet er der tydeligvis en enorm forskjell mellom Norge og Danmark: I en undersøkelse for 10 år siden av språket i Danmarks Radio la riksmalet beslag på 3/5 av sendetida, mens 1/5 var «lettere lavsociale korreleret københavnsk» og 1/7 «regionalsprog,

mens «en næsten minimal andel udgjordes af dialekttalende». Dette bekræfter da det uomtvistelige faktum at dialektene i Danmark er på god vei til å forsvinne. Ikke en gang i lokalradioen for Nordjylland — hvor dialekten både er særpreget og etter danske forhold fremdeles står sterkt — fant ikke Lund et eneste innslag i løpet av en hel dags sending hvor det forekom «dialekt i klassisk forstand» — bare «regionalsproglig kulturfarvning af vekslende styrke».

Likevel mener Lund at «rigsmålets dominans de sidste 10 år er svækket». Men denne tilbakegangen har altså ikke skjedd til fordel for de «klassiske» dialektene — det er derimot regionalspråk og såkalt lavkøbenhavnsk som har vunnet terrenget — vel altså mye det samme «pratespråket» som bekymrer den eldre generasjonen i Finland.

At denne utviklingen også bekymrer enkelte danskere, går tydelig fram f.eks. av atskillige leserbrev i avisenne, og det er da særlig lavkøbenhavnske uttaleformer skribentene irriterer seg over. Derimot har Lund ikke registrert en eneste klage over «landlige dialektter» — tvert imot er der «ikke helt få» som etterlyser flere dialektter! Men så har da også «de fleste danskere et useriøst og sentimentalt forhold til de landlige dialektter, der opfattes som pudsig, men gedigne, fredsommelige og kostelige museumsstykker» (!!).

Sverige

Gun Widmark, professor i svensk språk ved Uppsala universitet til 1986, behandler i sitt foredrag emnet «Växelverkan mellan tal och skrift». Hun konstaterer at dels har det svenska skriftspråket i vårt hundreår tatt opp drag fra talespråket, som når f.eks. eldre skriftformer som icke/ej, endast/blott i dag stort sett er erstattat av dagligtalens inte og bara; eldre hava, bliva, taga, draga heter i dag normalt bare ha, bli, ta, dra; for ikke å snakke om flertallsformene av verb, som nå er helt borte fra normalt skriftspråk.

Vitnemål om det omvendte forholdet — at skriften har påvirka rikstalespråket — er det når f.eks. -t i huset, kallat, sprungit i dag vanligvis uttales, og det samme gjelder også til en viss grad -deikallade.

Denne gjensidige tilnærminga mellom tale og skrift mener Widmark henger sammen med det hun kaller «ett sammanbrott av gränsen mellan privat och offentligt språk». Mens «skriftsvenskan» tidligere hadde vært det udiskutable idealet også for det offentlige talespråket, kom dette til å endre seg i løpet av 1800-tallet:

«Skriftspråket blev alltså inte längre det så helt entydigt riktiga språket. Kriteriet på en bildad svensk hade kommit att bli inte så mycket att han behärskade skriftspråket som att man hade tillgång till ett bildat talspråk.»

På slutten av foredraget kommer Widmark med en del personlige «bedömnings». Efter hennes mening er det helt i orden at talespråket retter seg etter skriften. Derimot har hun flere betenkneligheter når det gjelder talens innvirkning på skriftspråket: «Öppnar man dörren till talet, kommer variation och förändring in i skriften», sier hun. Når talespråksformer likevel har kunnet få inngang i det moderne svenska skriftspråket, mener hun det har sammenheng med «att det talspråk som accepterades var eliten». — Dette er jo kjente toner også i vårt land — ikke minst fra riksmålshold — både når det gjelder ulempe med stadige rettskrivningsendringer, og muligheten av å normere skriftspråket på annet grunnlag enn «den dannede dagligtale».

Sammenfatning

Dersom vi skal forsøke å sammenfatte de utviklingslinjene som avtegner seg i de forskjellige språksamfunna, er det for det første en tydelig tendens til uniformering av talespråket, noe som både gir seg uttrykk i at riksspråket brer seg som allment talespråk i alle deler av landet, og at det oppstår mer regionale talemålsvarianter som går fram på bekostning av de «genuine» dialektene. Men det er samtidig klart at denne prosessen på ingen måte er kommet så langt i vårt land som i nabolanda — noe som har opplagte historiske årsaker, som det her ville føre for langt å komme inn på.

Samtidig er det også tydelig at den stilistiske forskjellen mellom skrift og tale er blitt betydelig mindre, og at tilnærminga her for en stor del ikke har skjedd på skriften, men på talespråkets premisser. Videre synes det å være et felles utviklingstrekk at utbredte talespråksformer som tidligere hadde preg av lavstatusformer, er på vei til å bli mer allment akseptert. Dette er for øvrig et fenomen som flere av foredragsholderne — sikkert med rette — setter i forbindelse med allmenne demokratiserings- og utjamningstendenser i samfunnet.

Når det gjelder det mer lydrette samsvaret mellom skrift- og (riks-)talespråk, finner vi derimot en tydelig forskjell mellom Danmark og resten av Skandinavia. (Jeg ser her mer eller mindre bort fra finsk, som jo har en nærmest fullstendig ortofon

(lydrett) skrivemåte.) Som nevnt i Widmarks foredrag finnes det flere eksempler på at moderne svensk riks-språksuttale er mer «bokstavrett» enn tidligere, og jeg har en mistanke om (uten at jeg har undersøkt fenomenet systematisk) at det samme kan være tilfelle i norsk. I dansk er det derimot grundig dokumentert (ikke minst i arbeider av Jørn Lund) at riksspråksuttalen i løpet av vårt hundreår på svært mange punkter har fjerna seg fra skriftbildet, og dette er en prosess som bare ser ut til å fortsette.

Hvordan kan det ha seg at utviklinga er så forskjellig i dansk? — Jeg kjenner ikke til at akkurat dette fenomenet har vært vitenskapelig undersøkt, men jeg har en hypotese som jeg hermed kaster fram:

I svensk — og norsk — er avstanden mellom skriftspråket og rikstalemålet i de fleste tilfeller så liten og eksemplene på «ufonetiske» stavemåter såpass få at skriften langt på vei kan tjene som en rettesnor for uttalen — det er oftest bare snakk om helt ubetydelige uoverensstemmeler, når en ser bort fra visse høyfrekvente småord som det, mig/meg osv. der skrivemåten er klart «ufonetisk».

I dansk har derimot talespråket alt for mange hundre år sia «distansert» skriftspråket, som i mange tilfeller fremdeles avspeiler sjællandsk uttale i mellomalderen. Det har derfor i lang tid eksistert et svært «uryddig» forhold mellom uttale og skriftbilde i dansk. Min hypotese går da ut på at når avstanden mellom skriftbildet og uttale blir så stor som den alt lenge har vært i dansk, så kan ikke skriften lenger tjene som noe mønster for «rett» riksspråksuttale — en bokstavrett uttale ville rett og slett lyde helt absurd i danske ører.

Dermed skjer der også en viktig reduksjon i omfanget av skriftspråkets muligheter for å kunne påvirke talespråket: Ordvalg og setningsbygning vil selvfølgelig fremdeles være tilgjengelige for påvirkning, derimot bare i svært liten grad selve uttalen av orda.

Hvilken vei?

Går det så an å si noe om hvilken vei språkutviklinga vil gå i åra framover i Skandinavia? — Det er jo farlig å gi seg inn på spådommer om framtida, men jeg skal likevel prøve å peke på noen hovedlinjer som ser ut til å avtegne seg ut fra dagens situasjon.

Først et par ord om dialektene. — I Danmark ser som nevnt de «klassiske» bygdemålas dager ut til å være talte i løpet av ganske kort tid. — I

følge Koivusalo har folkemåla hittil holdt stillinga «förvånansvärt väl i Finland, men den nya ungdomsjargonen har på ett avgörande sätt försvagat deras ställning».

Situasjonen i Sverige forekommer meg noe mindre entydig, men så mye er i hvert fall klart at en del av de virkelig særprega svenske dialekten, som f.eks. dalmålet (i øvre Dalarna) fremdeles er i levende bruk, men folk som snakker slike dialekter, behersker samtidig også rikssvensk og bruker det når de prater med utabygd folk. Dette blir dermed en annen situasjon enn den vi kjenner fra vårt land, der dialektbrukere jo normalt ikke «skifter språk» fordi om de snakker med fremmede. En viss modifisering — ofte kalt knot — er derimot et velkjent fenomen hos dialekttalende i vårt land når de havner i situasjoner der en dalmålsbruker ville snakke rikssvensk. Det samme skjer trulig i mange deler av Sverige der dialekten er mindre særprega

enn i Dalarna, men her er det visstnok også slik at yngre folk gir opp dialekten mer eller mindre fullstendig og går over til å snakke regionalt farga riksspråk.

Dermed er det nok så vidt jeg kan forstå bare i Norge at det er rimelig å anta at mer eller mindre «reine» dialekter vil kunne overleve i større utstrekning i særlig lang tid framover.

Et annet interessant spørsmål er hvordan rikstalemåla vil utvikle seg. Her har vi vært inne på tendensene i alle språksamfunna i retning av at «ledigere» rikstalespråksformer er på frammarsj. Men i Danmark har man altså dessuten registrert at talespråket er i rivende fonetisk utvikling, noe som neppe er tilfelle i samme grad i resten av Skandinavia.

Her åpner det seg nye — og for den skandinaviske nabospråksforståelsen ganske foruroligende perspektiver. Det er jo en kjent sak at talt dansk allerede i dag er på grensen til å være uforståelig for andre skandi-

naver. Hvordan vil det så bli om femti eller hundre år, dersom den danske lydutviklinga skal fortsette med sjumilssteg også i framtida? Blir vi da nødt til å bruke f.eks. engelsk når vi skal snakke med danskene, slik mange fristes til også i dag?

Etter mitt syn er mulighetene for ei slik utvikling absolutt til stede, men i det lengste vil jeg likevel håpe at det ikke vil gå slik. Dersom samkvemmet og samarbeidet mellom de nordiske landa kan fortsette og bygges videre ut i åra som kommer, vil jeg håpe at vi også i framtida kan beholde vårt skandinaviske språkfelleskap, som gjør det mulig for alle Nordens folk å kommunisere uten å gå veien om et språk som ikke tales som morsmål av noen i Norden.

Språk i Norden 1987. Nordisk språksekretariats skrifter 8. Cappelen/Esselte/Gyldendal 1987.

□

Normer for norsk som andrespråk

(Forts. fra side 20.)

avgrensningene. Det er uvilkårlig en paradoksal situasjon at læreren oppører elevenes kommunikative kompetanse i et nytt språk ved å bruke realiseringer som er lite frekvente og til dels avviker fra språket eleven skal lære.

Valg av modell har også pedagogiske implikasjoner. Disse innbefatter en revurdering og kanskje omforming av lærerspråket, endring av lærebøker og mer presise beskrivelser av undervisningsmål. En kan lettere foreslå løsnininger på disse problemene hvis en kan bygge på vitenskapelige beskrivelser av dagens situasjon. En trenger kunnskaper om lærerspråkets karakteristikk, utlendingers forståelse av ulike norskvarianter, nordmenns forståelse av fremmedspråkliges norsk, holdninger til ulike språkvarianter blant nordmenn og fremmedspråklige osv. Dette er forskningsområder som i svært liten grad har vært berørt i Norge, men hvor arbeidet må intensiveres dersom en skal få en større forståelse av hvordan en skal løse problemene som er diskutert i denne artikkelen.

Noter:

1. Selv om jeg er fullt klar over at dette er et problematisk begrep i Norge hvor det ikke finnes noen fastlagt talemålnorm vil jeg i dette tilfelle definere riksnormal som standard østnorsk som er «prestisjeuttal i den sørøstlige delen av landet med hovedstaden som det naturlige sentrum. Sosioøkonomisk sett brukes SØ gjerne av velutdannede personer og vanligvis ikke av folk i de laveste inntektsklassene.» (Vanvik: Norsk uttaleordbok, Fonetisk inst., UiO 1985, s. 9).
2. Ei anna benevnelse er «mellomspråk»
3. Se f.eks. G. Håkansson: «Quantitative aspects of teacher talk» i *Scandinavian Papers on Bilingualism 1, 1982*.
4. Segmentale trekk normeres slik at de faller sammen med standard østnorsk uttale. En finner f.eks. tilnærmet ingen bruk av palatale nasaler, lateraler eller lukkelyd som er noen av særmerkene ved trøndersk.
5. Jeg har en mistanke om at det i denne varianten brukes et helst konservativt formverk. En kunne derfor utvide benevningsa til «talt (konservativt?) bokmål på dialektal grunn.»
6. I Hyltenstam: Svenska i invandrarperspektiv, Liber, Lund 1981.

PROBLEMATISK BØYING

LSS gav for et år sia ut et hefte som heter «Å skrive radikalt bokmål. Praktiske råd og vink». Redaktørene av dette heftet har gjort en god jobb og har avgjort kommet med råd og vink det er vel verdt å plukke opp. For meg ser det likevel ut til at det har skjedd en liten glipp i kapitlet om nominalbøyingen:

Under «Intetkjønn flertall» er det gitt uttrykk for at ord av typen *problem* (flerstavingsord som ender på konsonant) enten blir bøyd med -er og -ene eller med ubestemt form uten ending og bestemt form med -a: *problemer* — *problemene* eller *problem* — *problema*. En må altså bøye ordet enten på den ene eller på den andre måten.

Jeg har likevel aldri vært borti noen regel som sier at dette er tilfelle. I praktisk språkbruk forekommer da også bøyingene *problemer* — *problema* og *problem* — *problemene*, i tillegg til de to heftet nevner. En kan altså velge på kryss og tvers, så å si.

I «Å skrive radikalt bokmål» burde det ha stått at det er fire valgmuligheter i bokmål, og ikke to. Dessuten kunne det kanskje ha stått ei drøfting av i hvilken grad de ulike alternativa er aktuelle om en ønsker å skrive radikalt bokmål.

Helge Gundersen

SPRÅKLIG SAMLING

Returadresse:
Postboks 636, Sentrum, 0106 OSLO 1

INNKALLING TIL LANDSMØTE

Det blir landsmøte i LSS søndag 1. november kl. 11.00 på Vahl skole, Herslebsgate 26, Oslo. Det er fem minutter å gå fra Tøyen T-banestasjon i retning av og langs Botanisk Hage.

SAKLISTE:

- 1 Konstituering, valg av ordstyrer og referent
- 2 Årsmelding
- 3 Regnskap
- 4 Medlemspenger og bladpenger
- 5 Lovendringer
(Se framlegg fra styret i forrige nummer av bladet.)
- 6 Arbeidet framover
- 7 Valg
- 8 Fråsegner
(Forslag må være styret i hende seinest ti dager før møtet. De må sendes til LSS, postboks 636 Sentrum, 0106 OSLO 1.)

SENTRALSTYRET

Ein målhovding om «Noreg»

Norig var den namnformi som Ivar Aasen sette upp for vårt land. I bygdemåli hadde g'en dotte ut, dei fleste stadene i det minste. «Nòri» var det gamle folk sa heime då eg vokt upp, dei som ikkje hadde lært landsnamnet av bøker. I dansk tale hev likeins g'en falle burt («Norre»). På gamalnorsk var landsnamnet Nóregr. Og so lenge o'en var trong, var det her godt samspel millom fyrste og andre staving. Men då han vart open, fall dette samspelet burt. So til open o i fyrste staving høver i best i andre, noko som folk med måløyra høyrer lett. Norig er soleis ei finare form enn Noreg.

Men for 15–16 år sidan på lag gjorde årsmøtet i Norigs mållag *samrøystes* vedtak um at landsnamnet skulde vera Noreg. Og dei gjorde dette, som dei sa, i den visse von at bokmålsfolket då skulde taka Noreg i sitt mål òg, so landsnamnet vart eitt og det same i både måli. Dette var ein noko barnsleg tanke, eg kann ikkje anna segja. Bokmålsfolket hadde vant seg til formi Norig i nynorsken. At det var ei mykje gildare form enn Noreg, var ingen av dei i tvil um.

Dette vedtaket på årsmøtet i N.

mållag var ikkje berre grøtelegt i seg sjølv. Det var dessutan eit syrgelegt merkje på ein fårelig nedveg. Her hadde me i lange tider sunge i lag og lyd: «Gamle Norig nordst i grendom» (Aasen), «Gud signe Norigs land» (Garborg), «Norig det ligg vel langt mot nord» (Blix), «Gud evigt signe Norigs land, det er mitt siste ord» (Hovden).

Dette vog inkje for dei gjæve utsendingane på årsmøtet. Eg var so sjuk og nedfyre den gongen at eg orka ikkje segja eit steins ord til slik grøteleg framferd. So mykje minder som den sanne og syrgelege samanhengen ikkje var tung å skyna for den som hadde havt godt høve til å følgja med i sume ufjelge ovringar i mållægget like frå hundredårsskiftet.

Det er ei gammal røynde at den som ikkje hev vyrdnad for seg sjølv, kann ikkje venta stor vyrdnad hjå andre heller. So det er inkje under at det kunde segjast i Stortinget, då målbrigdevedtaket var fyre i 1937: Målfolket er ikkje noko å bry seg um.

Frå Nikolaus Gjelsvik: Von og Veg (1938).